

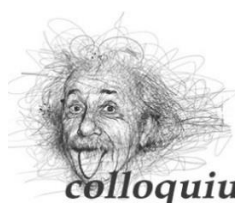
colloquium-journal

ISSN 2520-6990

Międzynarodowe czasopismo naukowe

**Art
Culturology
Jurisprudence
Medical sciences
Philological sciences
Pedagogical sciences
Sociological sciences**

№ 22 (287) 2026

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Colloquium-journal №22 (287), 2026

Część 1

(Warszawa, Polska)

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak**
Ewa Kowalczyk

Rada naukowa

- **Dorota Dobija** - profesor i rachunkowości i zarządzania na uniwersytecie Koźmińskiego
- **Jemielniak Dariusz** - profesor dyrektor centrum naukowo-badawczego w zakresie organizacji i miejsc pracy, kierownik katedry zarządzania Międzynarodowego w Ku.
- **Mateusz Jabłoński** - politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- **Henryka Danuta Stryczewska** – profesor, dziekan wydziału elektrotechniki i informatyki Politechniki Lubelskiej.
- **Bulakh Iryna Valerievna** - profesor nadzwyczajny w katedrze projektowania środowiska architektonicznego, Kijowski narodowy Uniwersytet budownictwa i architektury.
- **Leontiev Rudolf Georgievich** - doktor nauk ekonomicznych, profesor wyższej komisji atestacyjnej, główny naukowiec federalnego centrum badawczego chabarowska, dalekowschodni oddział rosyjskiej akademii nauk
- **Serebrennikova Anna Valerievna** - doktor prawa, profesor wydziału prawa karnego i kryminologii uniwersytetu Moskiewskiego M.V. Lomonosova, Rosja
- **Skopa Vitaliy Aleksandrovich** - doktor nauk historycznych, kierownik katedry filozofii i kulturoznawstwa
- **Pogrebnaya Yana Vsevolodovna** - doktor filologii, profesor nadzwyczajny, stawropolski państwowy Instytut pedagogiczny
- **Fanil Timeryanowicz Kuzbekov** - kandydat nauk historycznych, doktor nauk filologicznych. profesor, wydział Dziennikarstwa, Bashgosuniversitet
- **Aliyev Zakir Hussein oglu** - doctor of agricultural sciences, associate professor, professor of RAE academician RAPVHN and MAEP
- **Kanivets Alexander Vasilievich** - kandydat nauk technicznych, profesor nadzwyczajny Wydział Agrotechnologii i Transportu Drogowego, Państwowy Uniwersytet Rolniczy w Poławie
- **Yavorska-Vitkovska Monika** - doktor edukacji, szkoła Kuyavsky-Pomorsk w bidgoszczu, dziekan nauk o filozofii i biologii; doktor edukacji, profesor
- **Chernyak Lev Pavlovich** - doktor nauk technicznych, profesor, katedra technologii chemicznej materiałów kompozytowych narodowy uniwersytet techniczny ukrainy „Politechnika w Kijowie”
- **Vorona-Slivinskaya Lyubov Grigoryevna** - doktor nauk ekonomicznych, profesor, St. Petersburg University of Management Technologia i ekonomia
- **Voskresenskaya Elena Vladimirovna** doktor prawa, kierownik Katedry Prawa Cywilnego i Ochrony Własności Intelektualnej w dziedzinie techniki, Politechnika im. Piotra Wielkiego w Sankt Petersburgu
- **Tengiz Magradze** - doktor filozofii w dziedzinie energetyki i elektrotechniki, Georgian Technical University, Tbilisi, Gruzja
- **Usta-Azizova Dilnoza Ahrarovna** - kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, Tashkent Pediatric Medical Institute, Uzbekistan
- **Oktay Salamov** - doktor filozofii w dziedzinie fizyki, honorowy doktor-profesor Międzynarodowej Akademii Ekoenergii, docent Wydziału Ekologii Azerbejdżańskiego Uniwersytetu Architektury i Budownictwa
- **Karakulov Fedor Andreevich** – researcher of the Department of Hydraulic Engineering and Hydraulics, federal state budgetary scientific institution "all-Russian research Institute of hydraulic Engineering and Melioration named after A. N. Kostyakov", Russia.
- **Askaryants Wiera Pietrowna** - Adiunkt w Katedrze Farmakologii, Fizjologia. Taszkencki Pediatryczny Instytut Medyczny. miasto Taszkent

Google Scholar SlideShare

INDEX
INTERNATIONAL

COPERNICUS

НАУЧНАЯ
ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>

CONTENTS

ART

Вердиева Г.А.

ОСОБЕННОСТИ СТРОЕНИЯ МУГАМА И ШАШМАКОМА В ВОСТОЧНОЙ МАКОМНОЙ ТРАДИЦИИ.....4

Verdiyeva G.A.

STRUCTURAL PECULIARITIES OF MUGHAM AND SHASHMAKOM IN THE EASTERN MAQAM TRADITION4

CULTUROLOGY

Parvana Aliyeva

CONTEMPORARY AZERBAIJAN-UKRAINE CULTURAL RELATIONS10

MEDICAL SCIENCES

Лучинський В. М., Лучинський М.А.

ДИНАМІКА МАРКЕРІВ КІСТКОВОГО МЕТАБОЛІЗМУ У ПАЦІЄНТІВ ГРУП ДОСЛІДЖЕННЯ У ВІДДАЛЕНІ

ТЕРМІНИ ПІСЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДЕНТАЛЬНОЇ ІМПЛАНТАЦІЇ.....12

Luchynskiy V. M., Luchynskiy M.A.

DYNAMICS OF MARKERS OF CYSTAL METABOLISM IN PATIENTS GROUPS FOLLOWING TERMS AFTER DENTAL IMPLANTATIONS12

PEDAGOGICAL SCIENCES

Бабкова О.О.

ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ УРОКУ БІОЛОГІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗАСАДАХ УНІВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ ДЛЯ НАВЧАННЯ ТА ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ.....16

Babkova O.

PEDAGOGICAL DESIGN OF A BIOLOGY LESSON USING GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE BASED ON UNIVERSAL DESIGN FOR LEARNING AND A TRANSDISCIPLINARY APPROACH16

Sazanova L.S.

MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH23

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Aminjon Kh.B.

THE CENTRAL ASIAN VECTOR OF THE EUROPEAN UNION'S FOREIGN POLICY25

The Role of the OSCE in Regional Security

PHILOLOGICAL SCIENCES

Eyvazli G.

TEXT COHERENCE IN DIGITAL DISCOURSE32

Ahmadova Kh.

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN EXPLICIT AND IMPLICIT MEANING IN ENGLISH.....37

JURISPRUDENCE

Цинцадзе О.А., Чебоньян Т.Г.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИКА РЕАЛИЗАЦИИ41

Tsintsadze O.A., Chebonyan T.G.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS AND STATELESS PERSONS IN THE RUSSIAN
FEDERATION: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL IMPLEMENTATION41

Цинцадзе О.А., Чебоньян Т.Г.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ТРУДОВЫХ ПРАВ ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ:
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ44

Tsintsadze O.A., Chebonyan T.G.

CHARACTERISTICS OF THE IMPLEMENTATION OF LABOR RIGHTS OF FOREIGN CITIZENS IN THE RUSSIAN
FEDERATION: A CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT44

ART

Гюльнар Алфи кызы Вердиева

Доцент кафедры истории и теории музыки факультета Музыкального искусства Азербайджанского государственного университета культуры и искусств, доктор философии по искусствоведению
<https://doi.org/10.5281/zenodo.22711560>

ОСОБЕННОСТИ СТРОЕНИЯ МУГАМА И ШАШМАКОМА В ВОСТОЧНОЙ МАКОМНОЙ ТРАДИЦИИ*Gulnar Alfi kizi Verdiyeva*

Associate Professor, Department of Music History and Theory, Faculty of Music Art, Azerbaijan State University of Culture and Arts. Doctor of Philosophy in Art Studies

STRUCTURAL PECULIARITIES OF MUGHAM AND SHASHMAKOM IN THE EASTERN MAQAM TRADITION**Аннотация.**

Статья посвящена сравнительному исследованию азербайджанского мугама и узбекско-таджикского шашмакома. Оба образца искусства являются составной частью устно-традиционной профессиональной музыки и включены в список культурного наследия ЮНЕСКО. В результате исследования установлено, что, несмотря на общее происхождение, обе традиции имеют существенные различия в структурных особенностях.

Искусство мугама-макома, обладая традиционными чертами с точки зрения исполнительского стиля, демонстрирует ещё более наглядные различия. В Азербайджане исполнение мугама бывает в двух стилях — вокально-инструментальном и инструментальном. В Узбекистане же преимущество отдаётся в основном вокально-инструментальному исполнительству. Таким образом, в Узбекистане и Азербайджане циклы мугам-маком представляют собой крупнообъёмные произведения, объединяющие вокально-инструментальные жанры, которые исполняются ансамблем музыкантов, создаются импровизационно в процессе исполнения. При этом важное значение имеет сохранение и развитие традиционного исполнительского стиля.

Annotation.

The article is devoted to a comparative study of Azerbaijani mugham and Uzbek-Tajik shashmakom. Both artistic examples are integral parts of oral-traditional professional music and have been included in UNESCO's cultural heritage list. The research has revealed that although both traditions share a common origin, they possess significant differences in terms of structural characteristics. Mugham-makom art, while having traditional features in terms of performance style, exhibits differences more distinctly. In Azerbaijan, mugham performance occurs in two styles – vocal-instrumental and purely instrumental. In Uzbekistan, preference is given mainly to vocal-instrumental performance.

Thus, the mugham-makom cycle in both Uzbekistan and Azerbaijan comprises large-scale works that integrate vocal-instrumental genres. These works are performed by ensembles of musicians, created through improvisation in the performance process. The preservation and development of the traditional performance style is of great importance in this process.

Ключевые слова: мугам, шашмаком, Азербайджан, узбекский, вокально-инструментальный жанр, профессиональная музыка, Восток, структурные особенности.

Keywords: mugham, shashmakom, Azerbaijan, Uzbek, vocal-instrumental genre, professional music, East, structural peculiarities.

Развитие устно-традиционного профессионального музыкального искусства, охватывающее столетия, привело к формированию строгих правил и законов и дошло до наших дней. В изучении древних корней восточной музыки крайне важным этапом является исследование образцов устно-традиционной профессиональной музыки разных народов, сравнительное изучение культур, имеющих общие корни, но развивавшихся по-разному. Образцы устно-традиционной профессиональной музыки составляют фундамент восточной музыки. Хотя они основаны на едином источнике и восхо-

дят к общему корню, эти образцы искусства в музыкальной истории каждого народа развивались по-своему, отражали особенности своего народа, формировались в соответствии с его менталитетом, мировоззрением, музыкальным восприятием и, наконец, эмоциональным настроением, и именно поэтому существенно отличаются друг от друга. Образцы устно-традиционной профессиональной музыки разных народов, будучи порождены единым корнем, впоследствии претерпели существенные изменения, свободно развивались в русле жизни и адаптировались к своей национальной природе. Доказательством сказанному служит то, что они носят

разные названия: мугам, маком, таксим, рага, мукам.

Важнейшим объединяющим аспектом этих музыкальных образцов является то, что все они передаются устно, из уст в уста; именно потому, что это образцы искусства, живущие путём устного творчества, они постоянно развивались, приобретали различные черты в интерпретации каждого исполнителя и обновлялись.

Каждый народ сохранил своё устно-традиционное профессиональное музыкальное искусство, не дал ему забыться и передал последующим поколениям.

Сравнение родственных по корням, но впоследствии обретших национальные черты, связанные со складом мышления каждого народа, сходных культур представляет большую актуальность, считаясь одной из важных задач нашего музыковедения; выявление различий и сходств между ними весьма интересно с точки зрения комплексного изучения системы мугамата восточных народов в целом. В представленной статье мы провели некоторые параллели между азербайджанским мугамом и узбекско-таджикским шашмаком и выдвинули наши соображения. Профессор Рамиз Зохранов пишет: *«В искусстве Ближнего и Среднего Востока мугам, маком, макама, рага, нуба, дестгах составляют основное наследие традиционного классического музыкального искусства»* [Зохранов Р., 1991. 219 с., с. 8].

Прежде всего, хотелось бы с гордостью подчеркнуть, что многие образцы устно-традиционной профессиональной музыки, в том числе азербайджанский мугам и узбекско-таджикский шашмаком, включены ЮНЕСКО в список «Шедевров устного и нематериального культурного наследия».

Азербайджанские мугамы и узбекско-таджикский шашмаком — это крупнообъёмные циклические вокально-инструментальные музыкальные произведения, основанные на системе макама. Каждый из них отличается своими мелодическими и ритмическими особенностями, а также исполнительским стилем.

В контексте музыкальных традиций восточных народов исследования музыковедов разных стран, направленные на изучение азербайджанских мугамов, а также музыкального наследия, относящегося к системе макама, имеют огромное значение. В этом плане важную роль в исследовании многих вопросов, связанных с искусством мугам-макома восточных народов, сыграли Международные симпозиумы и фестивали, проведённые в 1970–80-х годах в городах Самарканд, Ташкент, Душанбе, а также Международный фестиваль мугама «Мир мугама» и Научный симпозиум, проведённые в Баку в 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019 и 2025 годах.

Следует отметить, что оба народа, о которых мы будем говорить, рассматривая образцы устно-традиционной профессиональной музыки, — как азербайджанцы, так и узбеки — исторически обладают очень древним и богатым национальным

фольклором. Устное творчество этих народов отличается своеобразными чертами, однако наряду с индивидуальными особенностями, основанными на национальной почве, в культуре этих двух народов проявляются и сходные стороны, общие сюжеты и образы. Начиная ещё с периода родоплеменного существования, между этими народами существовали творческие связи; их национально-историческое единство, принадлежность к одной этнической группе, закономерность исторического развития в числе главных причин сходства.

Профессор Азад Набиев отмечает: *«Если мы обратим взор на фольклор, устное народное творчество обоих народов, то заметим общие черты. Тождество тем, общность имён, повторяемость событий и образов характерны для фольклора обоих народов»* [Набиев А., 1978, 182 с.].

Достаточно сказать, что дастаны «Асли и Керем», «Лейли и Меджнун», «Хосров и Ширин», «Тахир и Зохра» являются образцами, принадлежащими обоим народам. Следует отметить, что узбекский народный дастан «Алпамыш» имеет сходные сюжетные элементы с азербайджанским дастаном «Китаби Деде Коркуд». Также на основе азербайджанского дастана «Кёроглы» возник узбекский «Кёроглы». Подобные факты являются фактами, свидетельствующими о фольклорных связях двух народов — азербайджанского и узбекского.

В дастане «Деде Коркуд» инструмент гопуз представлен как священный символ, символ мира и безопасности. Гопуз приходит на помощь в самых трудных ситуациях, обеспечивая братство, дружбу и установление мира, будучи исцелением от всех бед. Так же, как и в «Деде Коркуде», в «Алпамыше» мы наблюдаем эти моменты: здесь находит своё отражение глубокое уважение и почитание не только воды и ветра, но и музыки, дутара, бахши.

История взаимосвязей азербайджанского и узбекского народов, в том числе литературных и художественных связей, также очень древняя. Близость и родство наших языков, сходство образа жизни наших народов, наших обычаев и традиций, обращение народного творчества и фольклора к одним и тем же темам и т.д. — это факты, подтверждающие сказанное.

Творческие взаимосвязи двух народов проявляются и в литературе. Великий узбекский поэт и учёный XV века, основоположник узбекского литературного языка Алишер Навои считал азербайджанского поэта Низами Гянджеви гениальным поэтом, оценил «Хамсе» Низами как «5 сокровищ», а впоследствии и сам Навои стал автором «Хамсе». Вдохновлённый творчеством Низами, Навои назвал произведения в своей «Хамсе» в соответствии с «Хамсе» Низами, сохранив основных образов.

Хотя искусство мугам-макома составляет основу восточной культуры, оно, обладая своей уникальной историей развития и стилистическими исполнительскими особенностями, как образец устно-традиционной профессиональной музыки на

протяжении столетий существовало бок о бок и было объявлено «Шедеврами человечества».

Сравнение, анализ образцов устно-традиционной профессиональной музыки, возникших из единого корня и развивавшихся индивидуально, исследование и выявление их совпадающих сторон, а также совершенно различных аспектов считается крайне важным этапом в изучении проблемы мугам-макома.

В документах ЮНЕСКО Шашмаком воспринят не конкретно как образец устно-традиционного профессионального искусства узбекского народа, а в целом как одна из культурных ценностей Центральной Азии. В научной литературе же Шашмаком представлен как музыкальный образец как узбекского, так и таджикского народов. Функционирование этого образца искусства как культурного наследия двух народов — и узбекского, и таджикского — является одним из привлекающих внимание вопросов. Чтобы найти ответы на некоторые вопросы, связанные с этим вызывающим большой интерес фактом, мы решили сравнить образцы Шашмакома обоих народов.

Русский музыковед, профессор Тамара Семёновна Вызго пишет: *«В музыкальных трактатах, написанных вплоть до XVIII века, не было мнений, подтверждающих даже существование Шашмакома. Также в музыкальных трактатах известных исследователей музыки — Ковкаби (XVI век) и учёного, выдающегося музыкального исполнителя Дервиша Али (XVII век) — не встречаются мысли о Шашмакоме. Полное формирование Шашмакома относится к XVIII веку, однако начало этого процесса было заложено в более ранние периоды»*. [Вызго Т., 1972. с.387-413]

Шашмаком, возникновение которого относится примерно к XVIII веку, возник в Бухаре и Хорезме. Бухаро-Самаркандский, Хорезмский, Ферганский стили существуют как в узбекской, так и в таджикской традиции. Бухара и Самарканд — древние культурные центры Средней Азии, центром исторической области Хорезм является город Хива. Хотя эти города расположены на территории Узбекистана, с древних времён здесь наряду с узбеками проживали и таджики. В этих городах сформировалась своеобразная культурная среда, и в музыкальном творчестве как узбекского, так и таджикского народов, исторически проживавших на одной территории и имевших схожие судьбы, возникло такое высокоразвитое циклическое произведение, как Шашмаком, и наличие общих черт в музыке узбеков и таджиков, проживающих на этой территории, воспринимается как естественное явление. Шашмаком, являющийся редчайшей жемчужиной узбекского и таджикского народов, возникший из слияния вокальной и инструментальной музыки, привлекает внимание своими мелодическими и ритмическими особенностями, а также исполнительским стилем.

Шашмаком, как и музыка других восточных народов, функционировал на основе традиции

«учитель-ученик», осваивался устно и передавался будущим поколениям. В музыкальных образцах, передаваемых таким путём, существование общих традиций воспринимается как естественный процесс и не вызывает удивления. При сравнении узбекского и таджикского шашмакома обнаружилось некоторые существенные различия; первым возникшим различием стали различия, связанные с литературным языком. Язык узбеков, проживающих в Центральной Азии, — тюркский, тогда как язык таджиков — персидский. Шашмаком же — это образец искусства, тесно связанный со словом, с текстом, где важную роль играет единство слова и музыки. Шашмаком, возникший как образец вокально-инструментального искусства из слияния поэтического текста и музыки, именно из-за различия в языках не мог состоять из одного и того же музыкального материала. Несомненно, своеобразие языка каждого народа, его закон гармонии и акцентная схема в определённой степени повлияли и на мелодическое строение макомов.

Цикл шашмаком в узбекской и таджикской музыкальной традиции состоит из шести крупнообъёмных самостоятельных произведений под одинаковыми названиями — макомов «Бузрук», «Рост», «Наво», «Дугох», «Сегох», «Ирок». Каждый маком состоит из крупнообъёмных инструментальных и вокальных разделов, включающих пьесы различных жанров. Однако, хотя внешне они производят сходное впечатление, при сравнении образцов шашмакома двух народов заметны определённые различия и по структуре. Чтобы выявить эти различия, мы обратились к первому макому обоих образцов — макому «Бузрук».

Обе традиции начинаются с инструментального раздела под названием «Мушкилот». Мушкилот и в узбекском, и в таджикском варианте основан на одном и том же музыкальном материале. Часть «Наср» сама по себе состоит из первой и второй групп разделов (шёбе) и нескольких подразделов внутри них. Здесь наглядно виден ряд различий. Количество «Тарна» (Tarona) в составе первой группы разделов различно. В таджикской традиции в конце первой группы разделов добавлены разделы «Суориши аввалин» (Suporishi avvalin) и «Суориши охирин» (Suporishi ohirin). Вторая группа разделов состоит из нескольких подразделов. Между первым и вторым вариантами проявляется различие в местоположении двух разделов: последовательность разделов «Мугулчай Бузрук» (Mugulchai Buzruk) и «Савти Сарвиноз» (Savti Sarvinoz) в макоме меняется. Кроме того, наличие в таджикском варианте таких разделов, как «Бибокча» (Bebokcha) и «Синахуруш» (Sinakhurush), отличает его от узбекского варианта. В обоих вариантах даётся последовательность разделов «Ирок» и «Рок». Однако в таджикском варианте мы встречаем другие названия внутри этих разделов. Ещё один аспект, заметный в

таджикском варианте, — это то, что раздел «Ирок» называется «Ироки Бухоро», что доказывает принадлежность этого макама к бухарскому стилю. Как видим, сравнение составов одноимённых мугамов в узбекской и таджикской системах шашмакома выявляет общие и различные стороны, а заметные при сравнении различия позволяют предположить, что они не состоят из одного и того же музыкального материала.

Таджикские музыковеды, исходя из того, что в шашмакоме господствует персидско-таджикский язык, не считают правильным его исполнение на узбекском языке. Подобные мнения высказываются и в трудах узбекских исследователей, и проводятся исследования, доказывающие связь шашмакома с древними корнями узбекского музыкального наследия.

В азербайджанском мугамном искусстве также многие названия мугамов и шёбе (разделов) даны на персидском языке. Здесь мы считаем важным отметить следующий аспект: в процессе формирования азербайджанского мугамного искусства в Средние века арабский и персидский языки имели господствующее положение в обществе, и в поэзии того времени, а также в устно-традиционном профессиональном музыкальном наследии арабско-персидский язык играл основополагающую роль. Подтверждением этому служит арабско-персидское происхождение названий азербайджанских мугамов и использование во время исполнения мугамов газелей, написанных на персидском языке. Следует отметить, что в средневековой поэзии газели на азербайджанском языке постепенно вошли в мугамное искусство.

Следует отметить, что, как и другие развитые на Востоке виды устно-традиционного музыкального искусства, и шашмаком, и мугам являются циклическими образцами искусства, которые обладают строгой системой, логической структурой и основу которых составляет система макама-маком.

В Азербайджане мугам-ведущий жанр устно-традиционной профессиональной музыки. Несмотря на то, что окончательное формирование жанра мугам относят к средневековью, мы можем без колебаний утверждать, что история различных шёбе и гусе, таснифов и рэнгов, входящих в его состав, связана с более древними периодами.

В становлении мугамного искусства исключительные заслуги принадлежат ханенде (певцам) и сазенде (инструменталистам). Они, наряду с тем, что занимают важное место в формировании таснифов и рэнгов, входящих в состав мугамных дестяхов, зэрби-мугамов и малых по объёму мугамов, также сыграли основополагающую роль в важнейшем процессе передачи этого образца искусства, функционировавшего устно, будущим поколениям. Сохранение мугамов, их бытование без нотной фиксации, устно, передача из поколения в поколение и донесение до наших дней осуществились именно благодаря деятельности

ханенде и сазенде. Основу азербайджанской теории мугам-макам составляют 7 основных мугамов и одноимённые макамы: «Раст», «Шур», «Сегах», «Чакхаргах», «Баяты-Шираз», «Шуштер», «Хумаюн». Помимо названных мугамов, в азербайджанском мугамном искусстве широко бытуют также мугамы «Махур-хинди», «Орта Махур», «Дюгах», «Баяты-Каджар», «Шахназ», «Рахаб», «Нава», «Забул Сегах» и другие.

Шашмаком также прошёл большой путь развития в контексте развития восточной музыкальной культуры, на протяжении столетий шлифуясь и совершенствуясь, достиг своего нынешнего состояния. В восточных рукописях и музыкальных трактатах, относящихся к IX-XIX векам, в сведениях о макамах и их строении цикл «12 макомов» («Дувоздах маком») представлен как наиболее совершенная форма макомов, функционировавших в разных видах, и подчёркивается большое значение этого цикла в формировании Шашмакома. Выдающийся философ-учёный-музыкант Абу Наср Фараби (873-950), уделяя особое внимание значению усулей (ритмических формул), отмечал: *«Накра является источником интонационной основы мелодии, а также последней и завершающей точкой («Хакра» — в рукописях указывается как мельчайшая ритмическая единица, «акцент»).* Усули дойры также играют огромную роль в формировании макомов, в развитии цикла. Именно этим объясняется разница между разделами «Талкин» и «Наср» и их уфарами. Эти разделы и уфары считаются метро-ритмическими вариантами одной и той же мелодии». [Сафарова З., 1998, 584 с.]

Согласно локальным особенностям, в Узбекистане макамы представлены двумя цикловыми разновидностями — Бухарские и Хорезмские макамы. Кроме того, отдельные части Бухарских макомов, широко распространившись в Ферганской долине, приобрели локальные черты.

Профессор Тариель Мамедов пишет: *«В таджикском музыкальном наследии также проявляется подобное деление на локальные стили: стили Хорезма, Бухаро-Самарканда, Зеравшана, Ферганы, Кляба, Памира, Каратегино-Дарвазских областей».* [Мамедов Т., 2004.]

Бухарские макамы по своей композиции более крупнообъёмны и сложны по строению. Состоящие из трёх частей, эти макамы состоят из инструментальной части, называемой «Мушкilot», и вокально-инструментальных частей, представленных как первая группа разделов (шёбе) и вторая группа разделов. Эти части объединяют в себе разделы, имеющие завершённую формообразующую структуру. Такие разделы, как Тардже, Гардун, Сарахбор, Сакиль, Мухаммас и др., а также Тарона, Талкин, Супореш и др., являются традиционными разделами, входящими в каждый маком. Последовательность вокально-инструментальных разделов обеспечивает движение композиции по восходящей линии к кульминации и возврат к

начальной стадии макома. Подобные структурные особенности традиционно проявляются и в азербайджанских мугамах.

Хорезмские макамы, привлекающие внимание яркими локальными оттенками, во многих аспектах в интонационном плане совпадают с Бухарскими маками, но в то же время в них находят своё место и оригинальные мелодии. Кроме того, различие Хорезмских макомов от Бухарских макомов заметно в последовательности разделов и ограниченности их количества. Т. Мамедов сообщает: «Второй группы разделов, имеющейся в цикле Бухарских макомов, здесь нет, вместо этого встречаются новые разделы (Накш и др.), отсутствующие в Бухарских маках. Несмотря на то, что они, как и Бухарские макамы, образуют цикл из шести макомов, учёные до недавнего времени утверждали, что в Хорезме мугам «Пенджгах» является седьмым самостоятельным мугамом. Однако впоследствии было выяснено, что Пенджгах состоит из инструментальной части и является вариантом отдельных разделов макома «Рост». [Мамедов Т., 2004.]

Главнейшим аспектом при сравнении азербайджанских мугамов и узбекско-таджикского шашмакома является ритмическая основа этих двух традиций. В азербайджанских мугамах безритмичные разделы мугама чередуются с хиссиями (частями), имеющими точный ритм. Если инструментальное введение в мугам – Дарамад, а также таснифы и рэнги, исполняемые между разделами, являются музыкальными номерами, обладающими точным ритмом, то разделы мугама исполняются свободно и не подчиняются конкретному размеру. Чередование свободных и несвободных (метрически организованных) мелодий приводит к возникновению контрастности и разнообразия в мугамном дестгяхе.

В шашмакоме же дело обстоит совершенно иначе. Шашмаком с начала и до конца состоит из мелодий, обладающих точным ритмом. Здесь и инструментальное введение – Мушкilot, и тароны, и разделы макома основаны на точном метре. Тароны в шашмакоме имеют ту же функцию, что и таснифы в азербайджанских дестгяхах; хотя они называются по-разному, и те и другие выполняют практически одну и ту же задачу. Однако если в азербайджанских дестгяхах при исполнении всего дестгяха исполняется один или два таснифа, то в шашмакоме количество таронов велико. Здесь после некоторых разделов может быть исполнено один за другим 5-6 таронов.

Одно из больших различий также связано с единым макомом (ладовой основой). В азербайджанских дестгяхах все разделы и геше одного и того же мугамного дестгяха основаны на общем маке – тональности, не выходя за её пределы. Таснифы и рэнги, исполняемые между разделами, также, отражая закономерность данного макама, являются с точки зрения опорного тона (перде) представителями этого раздела. Наличие в

азербайджанском мугамном исполнительстве единой тональности, точно определённого опорного тона (майя), и построение не только всех разделов и геше, но и звучащих между ними таснифов и рэнгов на одном и том же маке, служащих общей цели, способствует созданию единой концепции крупного циклического произведения. Это единство макама, господствующее в азербайджанском мугамном искусстве, не наблюдается в шашмакоме. В шашмакоме нет установленной единой тональности; здесь части, подчинённые различным высотным положениям опорного тона (майя), сменяют друг друга.

Одним из сходств между мугамами и маками является то, что в азербайджанских мугамах после каждого раздела проявляется возвращение к опорному тону (майя) для сохранения тональности основного макама. Каждый следующий раздел, который выше предыдущего, постепенно двигаясь вниз, возвращается к опорному тону и завершается на нём, ещё раз чётко утверждая основной тон.

Особенность мугамов – возвращение к опорному тону после каждого раздела – мы сравниваем с отношениями «хона – бозгуй» в узбекских маках. В узбекских маках каждый раз меняющийся мотив – «хона» – чередуется с повторяющимся мотивом – «бозгуй». «Хона» напоминает разделы мугама, а «бозгуй» – неизменно повторяющийся раздел «майя». Тематическая основа части даётся в первом звучащем эпизоде «хона», последующие же звучания представляют собой развитие предыдущего. «Хона», звучащие на разных ладовых устоях и имеющие разные мелодии, по метро-ритмическим и ладовым особенностям практически одинаковы. Повторяющийся после каждого «хона» неизменно «бозгуй» служит завершению музыкальной мысли и созданию единой концепции.

Развитие эпизодов «хона» в шашмакоме осуществляется по восходящей линии; достижение тона на октаву выше, после чего звучание предыдущих трёх перде (то есть первой, второй и третьей «хона») на октаву выше и снова постепенное нисхождение – также соответствует принципу развития азербайджанских мугамов.

Искусство мугам-макома, обладая традиционными чертами с точки зрения исполнительского стиля, демонстрирует ещё более наглядные различия. В Азербайджане исполнение мугама бывает в двух стилях – вокально-инструментальном и инструментальном. В Узбекистане же преимущество отдаётся в основном вокально-инструментальному исполнительству.

Таким образом, в Узбекистане и Азербайджане циклы мугам-маком представляют собой крупнообъёмные произведения, объединяющие вокально-инструментальные жанры, которые исполняются ансамблем музыкантов, создаются импровизационно в процессе исполнения. Это имеет важное значение

для сохранения и развития традиционного исполнительского стиля.

В современную эпоху макамы в музыке различных восточных народов, включая азербайджанский, узбекский и другие, считаясь наследниками средневековой восточной музыкальной системы, естественно, со временем претерпели значительные изменения по сравнению с классическими формами средневековья, и сравнение этих образцов искусства служит в целом расширению знаний о мугаме и сбору более подробных сведений.

Литература

1. Набиев А. Азербайджано-узбекские фольклорные связи. Баку: Азернешр, 1978, 182 с.

2. Мамедов Т. Узбекская народная и устно-традиционная профессиональная музыка. Баку: Адилоглу, 2004.

3. Сафарова З. Азербайджанское музыкознание (XIII–XX века). Баку: Элм, 1998. 584 с.

4. Вызго Т. К вопросу об изучении макомов. История и современность. Проблемы музыкальной культуры народов Узбекистана, Туркмении и Таджикистана. М., Музыка, 1972. с.387-413.

5. Зохранов Р.Ф. Мугам. Баку: Азернешр, 1991. 219 с.

6. Азизи Ф.А. Маком и Фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков. Автореф. дис... док. искусств. Новосибирск, 2009, 55 с.

CULTUROLOGY

UDC 008

Parvana Aliyeva

PhD in Art History

Head of the Education Department

Institute of Architecture and Art, Azerbaijan National Academy of Sciences

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22711723>

CONTEMPORARY AZERBAIJAN-UKRAINE CULTURAL RELATIONS

Abstract.

The article examines Azerbaijan-Ukraine cultural relations from 1992 through April 2026 as an institutional system rather than a sequence of ceremonial events. Source criticism, historical-comparative analysis and an institutional-functional approach are applied to bilateral documents, academic studies and official records. Three overlapping stages are distinguished: legal-institutional consolidation (1992-2008), diversification through educational and community infrastructure (2008-2021), and a resilience-oriented phase after 2022. The analysis identifies a transition from reciprocal cultural representation toward durable mechanisms of language teaching, academic mediation, diaspora participation and heritage-oriented cooperation. In the latest phase, preservation and restoration of cultural institutions and heritage have become additional functions of bilateral relations.

Keywords: Azerbaijan, Ukraine, cultural relations, cultural diplomacy, cultural institutions, cultural heritage, diaspora, intercultural communication.

Introduction

Azerbaijan-Ukraine relations have a substantial literary and cultural prehistory, but their contemporary form is largely determined by institutions created after independence. Diplomatic relations were established on 31 January 1992 [5]. Scholarship has examined literary reception and translation as a long-term dialogic process [2] and the Ukrainian diaspora in Azerbaijan as a carrier of linguistic and cultural continuity [7]. These fields are commonly treated separately. This study asks how the mechanisms and functions of bilateral cultural relations changed between 1992 and April 2026. Its sources comprise interstate documents, academic studies, university-centre records and official documentation of cultural initiatives. Source-critical verification is combined with historical comparison and institutional-functional analysis.

Legal framework and institutionalisation

The first stage was the construction of a legal architecture for exchange. The 1997 interministerial Agreement provided for cooperation between cultural institutions, scholarly exchange, joint projects and conditions for preserving the cultural identity of Ukrainian and Azerbaijani communities [1]. The 2002 Protocol for 2002-2006 operationalised this framework as a sector-specific instrument of cultural and artistic cooperation [9]. These documents established reciprocity and institutional continuity as principles of bilateral cultural policy. The strategic-partnership framework adopted in 2008 [5] strengthened the wider political context in which cultural cooperation could develop. Thus, 1992-2008 can be read as a phase of legal-institutional consolidation rather than merely a succession of official visits.

Educational infrastructure, mediation and diaspora

During 2008-2021, cultural relations increasingly depended on mediating institutions rather than only temporary events. The durable role of higher education

is visible in the Heydar Aliyev Center of Azerbaijani Language and Culture at Kyiv National Linguistic University. Its continuing activity was documented in 2023, when university cooperation, Azerbaijani-language and literature studies, academic mobility and student and doctoral exchange were discussed [8]. A reciprocal mechanism exists in Azerbaijan: a 2019 official statement records the Ukrainian Center at Baku Slavic University and the study of Ukrainian there [4].

Such centres transform bilateral relations from occasional representation into the reproduction of cultural knowledge through language instruction, translation, lectures and academic networks. Diaspora communities add a horizontal, non-state dimension. Gahramanova's study shows the continuity of Ukrainian community organisation in Azerbaijan and its role in preserving language, traditions and ties with Ukraine [7, p. 2320]. The significance of this phase lies in diversification: state diplomacy remained important, while universities, cultural centres and community organisations acquired the capacity to sustain contact between official events.

Cultural diplomacy, heritage and resilience after 2022

After 2022, established forms of cultural exchange continued, while the functions of cooperation expanded. A Day of Azerbaijani Culture at the National Library of Ukraine for Children in October 2024 combined film, books, national costume, poetry and Azerbaijani-language performance within one institution [6]. In February 2025, the same library opened a shelter reconstructed with support from the Azerbaijani government [3]. The latter case differs from representational diplomacy: the object of cooperation is the safe continuity of a cultural institution itself.

This tendency became more explicit in 2026. At an April meeting with the Azerbaijani ambassador, Ukraine's Ministry of Culture focused on preservation and restoration of damaged cultural heritage, humani-

tarian and cultural exchange, educational and inter-institutional projects and mechanisms of cultural resilience [10]. The post-2022 phase can therefore be described as resilience-oriented cultural cooperation. Representation, education and diaspora interaction remain active, but are complemented by protection of institutions, heritage and cultural capacity under crisis conditions.

Discussion

The evidence supports a three-stage model: legal-institutional consolidation, infrastructural diversification and resilience-oriented cooperation. The boundaries are analytical rather than absolute; the stages overlap. Earlier forms continue while new functions accumulate. The structural change lies in the growth of institutions capable of sustaining cultural contact beyond a single diplomatic occasion and, after 2022, in the addition of preservation and institutional safety to the bilateral agenda.

This model also clarifies the relationship between cultural diplomacy and intercultural communication. States provide legal and organisational resources, whereas continuity depends on mediators such as universities, libraries, translators, cultural centres and diaspora associations. Bilateral relations should thus be assessed not only by event counts but by the density, reciprocity and durability of institutions that reproduce cultural knowledge and maintain access.

Conclusion

Contemporary Azerbaijan-Ukraine cultural relations have evolved from formal bilateral exchange into a multilayered institutional network. The 1997 Agreement and 2002 Protocol formed the legal foundation; educational and community structures strengthened long-term mediation; and developments after 2022 added protection of cultural infrastructure and heritage. The proposed periodisation identifies a transition from representational exchange to institutional continuity and then to safeguarding cultural capacity. Its contribution is to integrate legal, educational, diaspora and heritage evidence within one functional model. Further research should compare the measurable outputs and public reception of university, museum, library and translation networks on both sides.

References

1. Agreement on Cooperation in the Field of Culture and Art between the Ministry of Culture and Arts

of Ukraine and the Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan. 24.03.1997, No. 031_058. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/031_058

2. Алієва З. К. Азербайджансько-українські літературно-культурні взаємини другої половини XX - початку XXI століття: імагологічний дискурс: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2021. 32 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0521U101617>

3. Azerbaijan helps to rebuild shelter at National Library of Ukraine for Children. Embassy of the Republic of Azerbaijan to Ukraine. 05.02.2025. URL: <https://kiev.mfa.gov.az/en/news/3480/>

4. Azerbaijani, Ukrainian presidents made press statements. Official web-site of President of Azerbaijan. 17.12.2019. URL: <https://president.az/en/articles/view/35216>

5. Bilateral relations. Embassy of the Republic of Azerbaijan to Ukraine. URL: <https://kiev.mfa.gov.az/en/content/3/bilateral-relations>

6. Cultural heritage of Azerbaijan is presented in Kyiv. Embassy of the Republic of Azerbaijan to Ukraine. 18.10.2024. URL: <https://kiev.mfa.gov.az/en/news/3464/>

7. Gahramanova K. Azərbaycanda Ukrayna Diasporunun İnkişafı Tarixindən // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 2024. Vol. 11, No. 4. P. 2320-2327. DOI: 10.46868/atdd.2024.708.

8. Heydar Aliyev Center of Azerbaijani Language and Culture at Kyiv National Linguistic University. Embassy of the Republic of Azerbaijan to Ukraine. 10.08.2023. URL: <https://kiev.mfa.gov.az/en/news/3396/>

9. Protocol on Cooperation in the Field of Culture and Art between the Ministry of Culture and Arts of Ukraine and the Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan for 2002-2006. 23.05.2002, No. 031_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/031_042

10. Тетяна Бережна обговорила з Послом Азербайджану Сеймуром Мардалієвим поглиблення культурної співпраці та підтримку відновлення культурної спадщини. Міністерство культури України. 30.04.2026. URL: <https://mincult.gov.ua/news/tetyana-berezhna-obgovoryla-z-poslom-azerbajdzhanu-sejmurom-mardaliyevym-poglyblennya-kulturnoyi-spiivpraczi-ta-pidtrymku-vidnovlennya-kulturnoyi-spadshhyny/>

MEDICAL SCIENCES

УДК 616.314-089.843:616.71-007.234-07

Лучинський В. М.

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України lyshunskiyvm@tdmu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-9339-2589>

Лучинський М. А.

*Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України luchynskiyj@tdmu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7652-0684>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.22711768>*

ДИНАМІКА МАРКЕРІВ КІСТКОВОГО МЕТАБОЛІЗМУ У ПАЦІЄНТІВ ГРУП ДОСЛІДЖЕННЯ У ВІДДАЛЕНІ ТЕРМІНИ ПІСЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДЕНТАЛЬНОЇ ІМПЛАНТАЦІЇ

Luchynskiy V. M.

Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University the Ministry of Health of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-9339-2589>

Luchynskiy M. A.

Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University the Ministry of Health of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-7652-0684>

DYNAMICS OF MARKERS OF Cystal METABOLISM IN PATIENTS GROUPS FOLLOWING TERMS AFTER DENTAL IMPLANTATIONS

Анотація.

Актуальність. Знижена мінеральна щільність кісткової тканини (МЩКТ) може супроводжуватися порушеннями процесів кісткового ремоделювання та створювати додаткові ризики під час дентальної імплантації. Водночас низька МЩКТ не є абсолютним протипоказанням до імплантологічного лікування, що зумовлює необхідність індивідуалізованого підходу до корекції метаболічних порушень та оцінки віддалених результатів. **Мета дослідження.** Оцінити віддалену динаміку показників кісткового метаболізму у пацієнтів зі зниженою МЩКТ після дентальної імплантації та визначити вплив комплексної корекції остеопенічних змін із застосуванням остеотропної терапії та місцевих біореєнеративних заходів на результати лікування. **Матеріали та методи.** Обстежено пацієнтів зі зниженою МЩКТ, яким проведено дентальну імплантацію. Залежно від стану кісткової тканини та лікувальної тактики пацієнтів розподілили на основну, порівняльну та контрольну групи. У віддалені терміни після імплантації досліджували біохімічні маркери кісткового метаболізму: вміст кальцію (Са), активність лужної (ЛФ) та кислої фосфатази (КФ) у крові, а також рівень оксипроліну в сечі. Оцінку проводили з урахуванням віку пацієнтів та динаміки показників через 24 місяці після дентальної імплантації. **Результати.** Через 24 місяці у пацієнтів молодшої вікової групи з низькою МЩКТ, яким не проводили корекцію остеопенічних змін, вміст Са у крові становив $3,21 \pm 0,14$ ммоль/л і на 64,61 % перевищував показник контрольної групи ($p < 0,01$). В основній групі рівень Са становив $2,00 \pm 0,09$ ммоль/л та статистично не відрізнявся від контролю ($p > 0,05$). Активність ЛФ у порівняльній групі була на 75,59 % вищою, а рівень оксипроліну – на 68,64 % вищим порівняно з основною групою ($p < 0,01$). У пацієнтів старшої вікової групи через 24 місяці активність ЛФ та КФ в основній групі статистично не відрізнялася від контрольних значень ($p > 0,05$) і була відповідно на 59,96 та 68,00 % нижчою, ніж у порівняльній групі ($p < 0,01$). Рівень оксипроліну в основній групі через 24 місяці був відповідно на 51,46 % нижчим, ніж у порівняльній групі. **Висновки.** У пацієнтів зі зниженою МЩКТ після дентальної імплантації виявлено більш виражені зміни показників кісткового метаболізму порівняно з особами з нормальною МЩКТ. Комплексна корекція остеопенічних змін із застосуванням остеотропної терапії та місцевих біореєнеративних заходів супроводжувалася сприятливою динамікою біохімічних маркерів кісткового метаболізму та їх наближенням до показників контрольної групи. Отримані результати обґрунтовують доцільність диференційованого підходу до дентальної імплантації у пацієнтів зі зниженою МЩКТ.

Abstract.

Background. Reduced bone mineral density (BMD) may be associated with impaired bone remodeling and may create additional risks during dental implantation. However, low BMD is not an absolute contraindication to implant treatment, which necessitates an individualized approach to the correction of metabolic disorders and assessment of long-term treatment outcomes. **Objective.** To evaluate the long-term dynamics of bone metabolism parameters in patients with reduced BMD after dental implantation and to determine the effect of comprehensive correction of osteopenic changes using osteotropic therapy and local bioregenerative measures on treatment outcomes. **Materials and Methods.** Patients with reduced BMD who underwent dental implantation were examined. Depending on bone status and treatment strategy, the patients were divided into the main, comparison, and control

groups. In the long-term follow-up period after implantation, biochemical markers of bone metabolism were assessed, including serum calcium (Ca) levels, alkaline phosphatase (ALP) and acid phosphatase (ACP) activity, as well as urinary hydroxyproline levels. The parameters were evaluated according to patient age and their dynamics at 24 months after dental implantation. **Results.** At 24 months, among patients aged 18-44 years with reduced BMD who did not receive correction of osteopenic changes, serum Ca was $3,21 \pm 0,14$ mmol/L, exceeding the control value by 64,61 % ($p < 0,01$). In the main group, the Ca level was $2,00 \pm 0,09$ mmol/L and did not differ significantly from the control group ($p > 0,05$). ALP activity in the comparison group was 75,59 % higher, while urinary hydroxyproline was 68,64 % higher than in the main group ($p < 0,01$). In patients aged 45-59 years, after 24 months, ALP and ACP activity in the main group did not differ significantly from the control values ($p > 0,05$) and was 59,96 % and 68,00 % lower, respectively, than in the comparison group ($p < 0,01$). Urinary hydroxyproline levels in the main group were 51,46 % lower than in the comparison group at 24 months, respectively. **Conclusions.** Patients with reduced BMD demonstrated more pronounced alterations in bone metabolism parameters after dental implantation compared with individuals with normal BMD. Comprehensive correction of osteopenic changes using osteotropic therapy and local bioregenerative measures was associated with more favorable dynamics of biochemical markers of bone metabolism and their approximation to the values observed in the control group. These findings support a differentiated approach to dental implantation in patients with reduced BMD.

Ключові слова: дентальна імплантація, мінеральна щільність кісткової тканини, остеопенія, остеointegraція, кістковий метаболізм, лужна фосфатаза, кисла фосфатаза, оксипролін.

Keywords: dental implantation, bone mineral density, osteopenia, osseointegration, bone metabolism, alkaline phosphatase, acid phosphatase, hydroxyproline.

Вступ. Сучасна стоматологія орієнтована на підвищення ефективності та прогнозованості лікування, зокрема дентальної імплантації, що значною мірою визначається станом кісткової тканини щелеп. Її якісні та кількісні характеристики мають важливе значення для забезпечення первинної стабільності імпланта, перебігу остеointegraції та формування стабільного кістково-імплантного контакту [1, 2, 3, 4]. Особливого значення ця проблема набуває у пацієнтів зі зниженою мінеральною щільністю кісткової тканини (МЩКТ), зокрема при остеопенії та остеопорозі, оскільки порушення процесів ремоделювання супроводжуються змінами трабекулярної архітекτονіки, зниженням мінеральної насиченості та механічної міцності кістки. Незважаючи на те, що низька МЩКТ не є абсолютним протипоказанням до дентальної імплантації, у таких пацієнтів описано тенденцію до збільшення маргінальної втрати кісткової тканини та можливого погіршення показників стабільності імплантатів, що обґрунтовує необхідність диференційованого підходу до планування лікування [5-8, 9-10].

Успішність остеointegraції визначається не лише системним метаболічним станом кісткової тканини, але й її локальними структурно-функціональними характеристиками в ділянці імплантації. Товщина кортикальної пластинки, щільність губчастої кістки, особливості трабекулярної структури, геометричні параметри імпланта, характеристики його поверхні та імплант-абатментного з'єднання визначають характер передачі жувального навантаження і величину механічних напружень у періімплантній зоні [11-12]. Особливе значення має маргінальна кісткова тканина, прогресуюча резорбція якої є одним із важливих критеріїв оцінки стану періімплантних тканин та довготривалого прогнозу функціонування імплантатів. Водночас недостатньо вивченими залишаються віддалена динаміка МЩКТ і періімплантної кісткової резорбції у пацієнтів зі зниженою МЩКТ після проведення

комплексних лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на корекцію порушень кісткового метаболізму [13-14].

У зв'язку з цим актуальним є комплексне вивчення віддалених результатів дентальної імплантації у пацієнтів зі зниженою МЩКТ з урахуванням вихідного стану кісткової тканини, її локальних характеристик, особливостей імплантаційної системи та застосованої лікувальної тактики. Визначення взаємозв'язку між станом кісткової тканини, її мінеральною щільністю, характером періімплантного ремоделювання та клінічними результатами дозволить удосконалити підходи до передопераційної діагностики, обґрунтувати диференційований вибір методів імплантації та локальної кісткової аугментації, а також підвищити прогнозованість остеointegraції та довготривалої стабільності дентальних імплантатів [1-3, 13, 14].

Мета дослідження – оцінити віддалену динаміку показників кісткового метаболізму у пацієнтів зі зниженою мінеральною щільністю кісткової тканини після дентальної імплантації та визначити вплив комплексної корекції остеопенічних змін із застосуванням остеотропної терапії та місцевих біореєнеративних заходів на результати лікування.

Матеріал та методи дослідження. У дослідження включено 97 пацієнтів із низькою мінеральною щільністю кісткової тканини віком від 18 до 59 років, яким проведено встановлення внутрішньокісткових дентальних імплантатів (ДІ). Залежно від застосованої лікувальної тактики пацієнтів розподілили на дві групи. Основну групу становили 58 пацієнтів (59,79 %), яким поряд зі стандартною методикою встановлення ДІ проводили локальне крапельне введення в імплантаційне ложе запропонованої остеотропної композиції та призначали комплекс системної фармакологічної терапії, спрямованої на оптимізацію процесів ремоделювання кісткової тканини. До групи порівняння

увійшли 39 пацієнтів (40,21 %), яким дентальну імплантацію проводили за стандартною методикою без застосування зазначеного комплексу лікувальних заходів. Для оцінки отриманих результатів сформовано контрольну групу, до якої увійшли 30 практично здорових осіб із нормальною МЩКТ, що відповідала типу кісткової тканини С1. Дентальну імплантацію у пацієнтів контрольної групи також проводили за стандартною методикою. У віддалені терміни після дентальної імплантації, через 24 місяці спостереження, оцінювали біохімічні показники, що характеризують стан мінерального обміну та процеси ремоделювання кісткової тканини. Визначали концентрацію загального кальцію (Са) у сироватці крові, активність лужної фосфатази (ЛФ) у крові та рівень оксипроліну в добовій сечі. Вибір зазначених показників ґрунтувався на їхній інформативності щодо характеристики мінерального обміну, активності ферментативних процесів та інтенсивності метаболізму колагену.

За результатами дослідження сформовано електронну базу даних. Статистичну обробку отриманих результатів проводили з використанням програмного забезпечення Microsoft Excel та пакета прикладних програм Statistica.

Результати дослідження та їх обговорення.

Клінічний успіх дентальної імплантації безпосередньо пов'язаний із формуванням стабільної остеоінтеграції, яка забезпечує тривале функціонування імплантатів у кістковій тканині. Важливим компонентом оцінки ефективності лікування є стан кісткового метаболізму, який відображає інтенсивність процесів ремоделювання та може характеризувати особливості репаративних процесів у періімплантній зоні. З огляду на це у віддалені терміни після дентальної імплантації було проведено оцінку основних біохімічних маркерів кісткового метаболізму у пацієнтів із нормальною та зниженою мінеральною щільністю кісткової тканини (МЩКТ).

Через 24 місяці після проведення дентальної імплантації у пацієнтів порівняльної групи з низькою МЩКТ, у яких остеопенічні зміни не коригувалися, а імплантацію проводили за стандартною методикою, вміст Са в крові становив $3,21 \pm 0,14$ ммоль/л, що на 64,61 % перевищувало відповідний показник контрольної групи ($p < 0,01$). Водночас у пацієнтів основної групи з низькою МЩКТ, яким проводили корекцію остеопенії із застосуванням остеотропної терапії та додаткових біореєнеративних заходів, рівень Са становив $2,00 \pm 0,09$ ммоль/л і статистично не відрізнявся від показника контрольної групи ($p > 0,05$). При цьому його значення було на 60,5 % нижчим порівняно з пацієнтами порівняльної групи ($p < 0,01$).

Активність ЛФ у крові пацієнтів порівняльної групи через 24 місяці також була достовірно вищою порівняно з контрольною та основною групами. Показник перевищував відповідне значення контрольної групи на 90,28 % ($p < 0,01$), а показник основної групи — на 75,59 % ($p < 0,01$). Отримані дані вказують на збереження більш виражених змін кісткового ремоделювання у пацієнтів із низькою

МЩКТ за відсутності корекції остеопенічних проявів.

Аналогічну закономірність встановлено при визначенні рівня оксипроліну в сечі. Через 24 місяці після імплантації його значення у пацієнтів порівняльної групи з низькою МЩКТ було на 99,05 % вищим, ніж у контрольній групі ($p < 0,01$), та на 68,64 % вищим, ніж у пацієнтів основної групи ($p < 0,01$). Таким чином, комплексна корекція остеопенічних змін супроводжувалася менш вираженими змінами показників кісткового метаболізму у віддалений термін спостереження.

У пацієнтів старшої вікової групи (45-59 років) у віддалені терміни після проведення дентальної імплантації, з урахуванням результатів кореляційного аналізу, оцінювали активність ЛФ і кислотої фосфатази (КФ) у крові та рівень оксипроліну в сечі.

Через 24 місяці після проведення дентальної імплантації у пацієнтів основної групи, яким проводили корекцію остеопенічних проявів із застосуванням остеотропної терапії та місцевих біореєнеративних заходів, активність ЛФ становила $187,50 \pm 13,46$ Од/л і статистично не відрізнялася від відповідного показника контрольної групи з нормальною МЩКТ ($p > 0,05$). Порівняно з пацієнтами порівняльної групи активність ЛФ була на 59,96 % нижчою ($p < 0,01$).

Подібну тенденцію виявлено при визначенні активності КФ. Через 24 місяці її значення в основній групі статистично не відрізнялося від показника контрольної групи ($p > 0,05$) і було на 68,0 % нижчим порівняно з пацієнтами порівняльної групи ($p < 0,01$). Отримані результати свідчать про менш виражену активність метаболічних процесів ремоделювання кісткової тканини у пацієнтів основної групи після проведення комплексної корекції остеопенії.

Важливі закономірності встановлено при аналізі рівня оксипроліну в сечі в динаміці спостереження. Через 24 місяці спостереження рівень оксипроліну в сечі у пацієнтів основної групи віком 45-59 років залишався на 27,73 % вищим порівняно з контрольною групою ($p < 0,05$), однак був на 51,46 % нижчим, ніж у пацієнтів порівняльної групи ($p < 0,05$). Таким чином, незважаючи на збереження певних відмінностей порівняно з особами з нормальною МЩКТ, у пацієнтів основної групи спостерігалася стійка тенденція до зниження рівня оксипроліну протягом усього періоду спостереження.

Отримані результати узгоджуються із сучасними даними про те, що знижена МЩКТ не є абсолютним протипоказанням до дентальної імплантації, однак може супроводжуватися змінами кісткового ремоделювання та потребує індивідуалізованого підходу до планування лікування. Сучасні систематичні огляди та метааналізи демонструють загалом високі показники виживаності дентальних імплантатів у пацієнтів з остеопорозом, водночас питання впливу низької МЩКТ на маргінальну втрату кісткової тканини залишається дискусійним. Отже, сам факт зниження МЩКТ не

повинен розглядатися ізольовано, а має оцінюватися разом із локальною якістю кісткової тканини, системним станом пацієнта, особливостями імплантаційної системи та лікувальною тактикою.

У нашому дослідженні найбільш виражені відмінності між групами спостерігалися за показниками ЛФ, КФ та оксипроліну. Зниження їх рівнів у пацієнтів основної групи порівняно з пацієнтами порівняльної групи, особливо у віддалені терміни спостереження, може свідчити про позитивну динаміку процесів кісткового ремоделювання на тлі комплексної корекції остеопенічних змін. Водночас ці біохімічні показники доцільно розглядати як додаткові характеристики системного кісткового метаболізму, а не як прямі показники ступеня остеointegraції конкретного імплантата.

Висновок. Таким чином, комплексна лікувальна тактика, яка передбачала корекцію остеопенічних проявів із застосуванням остеотропної терапії та місцевих біореєнеративних заходів, асоціювалася з більш сприятливою динамікою показників кісткового метаболізму у пацієнтів зі зниженою МЩКТ. Виявлені зміни можуть свідчити про нормалізацію метаболічних процесів кісткової тканини та створення сприятливіших умов для стабільного функціонування дентальних імплантатів у віддалені терміни після їх встановлення.

Список літератури.

1. Akimov VV, Kuzmina D, Fedoskina A, Vlasova T, Dvaladze L, Ryzhkov V, Akimov VP. Assessment of laser and antioxidant therapy efficacy in treatment of chronic generalized periodontitis. *Georgian medical news*. 2021;311:54–57. PMID: 33814391.
2. Alayash Z, Baumeister SE, Reckelkamm SL, Holtfreter B, Kocher T, Baurecht H, Ehmke B, Nolde M. Association between total body bone mineral density and periodontitis: A Mendelian randomization study. *Journal of periodontology*. 2023;94(6):777–784. <https://doi.org/10.1002/jper.22-0249>
3. Аветіков ДС, Гаврильєв ВМ, Стебловський ДВ, Торопов ОА, Яценко ПІ, Локес КІ. Особливості комп'ютерної просторової візуалізації та гістотопографії одонтогенних крератокіст щелеп при їх ускладненій діагностиці. *Український стоматологічний альманах*. 2024;4:40-43. <https://doi.org/10.31718/2409-0255.4.2024.07>
4. Лучинський ВМ, Лучинська ЮІ, Манащук НВ, Лучинський МА., Стойкевич ГВ. Вплив стану кісткової тканини на результати дентальної імплантації: клінічне дослідження. *Український стоматологічний альманах*. 2025;4:103-108. <https://doi.org/10.31718/2409-0255.4.2025.14>
5. Годована ОІ. Сучасні основи етіології та патогенезу генералізованих дистрофічно-запальних захворювань пародонта з супутньою системною остеопенією. *Вісник проблем біології і медицини*. 2017;1(3):35-41. <https://repository.pdmu.edu.ua/handle/123456789/11803>

6. De Angelis F, Papi P, Mencio F, Rosella D, Di Carlo S, Pompa G. Implant survival and success rates in patients with risk factors: results from a long-term retrospective study with a 10 to 18 years follow-up. *Eur Rev Med Pharmacol Sci*. 2017 Feb;21(3):433-437. PMID: 28239830.

7. Farzadmoghadam M, Mohammadi TM, Goudarzi R, Mohammadi M, Hasheminejad N. Is there a relationship between general and oral health-related quality of life in partially edentulous patients before and after implant treatment? A quasi - experimental study. *Clinical Oral Implants Research* [Internet]. 2020;31(6):557-564. Available from: <https://doi.org/10.1111/clr.13593>

8. Kern M, Behrendt C, Fritzer E, Ralf J. Kohal, Ralph G. Luthardt, Nadine Frfr. v. Maltzahn, Michael Radel, Daniel R. Reissmann, Franz Sebastian Schwindling, Stefan Wolfart, Nicole Passia. 5-year randomized multicenter clinical trial on single dental implants placed in the midline of the edentulous mandible. *Clinical Oral Implants Research*. 2020;32(2):212-221. <https://doi.org/10.1111/clr.13692>

9. Лучинський ВМ, Лучинська ЮІ, Пацкань ЛО, Кучирка ЛІ, Погорецька ХВ. Клінічно-рентгенологічна характеристика стану зубощелепової системи у осіб з низькою мінеральною щільністю кісткової тканини. *Східноукраїнський медичний журнал*. 2025;13(2):463-470. [https://doi.org/10.21272/eumj.2025;13\(2\):463-470](https://doi.org/10.21272/eumj.2025;13(2):463-470).

10. Яров ЮЮ, Силенко ЮІ. Динаміка показників мінерального обміну і метаболізму кісткової тканини у крові хворих на генералізований пародонтит при різній реактивності організму. *Вісник проблем біології і медицини*. 2023;3(170):507-514. <https://dx.doi.org/10.29254/2077-4214-2023-3-170-507-514>

11. Leles CR, Dias DR, Nogueira TE, et al. Impact of patient characteristics on edentulous subjects' preferences for prosthodontic rehabilitation with implants. *Clinical Oral Implants Research*. 2019;30(3):285-292. <https://doi.org/10.1111/clr.13414>.

12. Nishimura, D. A., Choi, I. G. G., Arita, E. S., & Cortes, A. R. G. Estimating bone mineral density using MRI in medicine and dentistry: a literature review. *Oral radiology*. 2021;37(3): 366–375. <https://doi.org/10.1007/s11282-020-00484-5>

13. Pisulkar SG, Mistry RA, Nimonkar S, Dahihandekar C, Pisulkar G, & Belkhode V. The Correlation of Mineral Density of Jaws With Skeletal Bone and Its Effect on Implant Stability in Osteoporotic Patients: A Review of Patient - Based Studies. *Cureus*. 2022;14(7), e27481. DOI:<https://doi.org/10.7759/cureus.27481>

14. Safi Y, Amid R, Kadkhodazadeh M, Mortazavi H, Sharifi MP, Gandomi S. Bone quality and quantity of the mandibular symphyseal region in autogenous bone grafting using cone-beam computed tomography: a cross-sectional study. *Head & Face Medicine*. 2021;17(1):26. <https://doi.org/10.1186/s13005-021-00282-2>

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 372.857:004.8

Бабкова Олена Олексіївна,

Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

<https://orcid.org/0000-0002-9214-8883><https://doi.org/10.5281/zenodo.22711841>

ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ УРОКУ БІОЛОГІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗАСАДАХ УНІВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ ДЛЯ НАВЧАННЯ ТА ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Babkova Olena

Zaporizhzhia Regional Institute of Continuing Pedagogical Education, Zaporizhzhia, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9214-8883>

PEDAGOGICAL DESIGN OF A BIOLOGY LESSON USING GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE BASED ON UNIVERSAL DESIGN FOR LEARNING AND A TRANSDISCIPLINARY APPROACH

Анотація.

У статті обґрунтовано можливості використання генеративного штучного інтелекту як інструменту педагогічного проєктування навчальної діяльності учнів на уроках біології. Розглянуто дидактичний потенціал сервісу ChatGPT у створенні варіативних навчальних активностей, доборі способів представлення інформації, організації діяльності учнів і демонстрації результатів навчання. Особливу увагу приділено реалізації принципів універсального дизайну для навчання (UDL) та трансдисциплінарного підходу. Запропоновано розгляд взаємодії вчителя з ШІ як ітеративного процесу, що охоплює визначення мети, генерацію, педагогічну експертизу, адаптацію, організацію діяльності та рефлексію. Визначено, що ефективність використання генеративного ШІ залежить від якості педагогічного запиту, послідовності його уточнення, професійної експертизи вчителя та перевірки наукової достовірності згенерованого контенту. Запропоновано модель педагогічного проєктування уроку біології з використанням генеративного ШІ, у якій передбачено послідовне застосування UDL- та трансдисциплінарного фільтрів. Визначено перспективи експериментальної перевірки запропонованої моделі та розроблення практичних рекомендацій для педагогів.

Abstract.

The article substantiates the possibilities of using generative artificial intelligence as a tool for pedagogical design of students' learning activities in biology lessons. The didactic potential of ChatGPT considered in terms of creating varied learning activities, selecting different ways of presenting information, organizing students' activities, and demonstrating learning outcomes. Particular attention is paid to the implementation of the principles of Universal Design for Learning (UDL) and the transdisciplinary approach. The interaction between the teacher and AI is conceptualized as an iterative process that includes defining the learning objective, generation, pedagogical expertise, adaptation, organization of learning activities, and reflection. It is determined that the effectiveness of generative AI depends on the quality of the pedagogical prompt, the consistency of its refinement, the teacher's professional expertise, and the verification of the scientific accuracy of the generated content. A model of pedagogical design of a biology lesson using generative AI is proposed, which provides for the sequential application of UDL and transdisciplinary filters. Prospects for experimental testing of the proposed model and the development of practical recommendations for teachers are identified.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, ChatGPT, педагогічне проєктування, урок біології, універсальний дизайн для навчання, трансдисциплінарний підхід, навчальна діяльність.

Key words: generative artificial intelligence, ChatGPT, pedagogical design, biology lesson, Universal Design for Learning, transdisciplinary approach, learning activities.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних умовах цифрової трансформації освіти особливого значення набуває використання інноваційних технологій, засобів та інструментів навчання, здатних підвищити ефективність освітнього процесу. Серед них – сервіси штучного інтелекту, з допомогою яких педагоги генерують цікаві ідеї щодо дидактичних матеріалів або ресурсів для уро-

ків з предметів природничої освітньої галузі; планують освітню діяльність здобувачів освіти та оцінюють її результати.

Водночас стрімке поширення генеративного штучного інтелекту в освіті породжує низку педагогічних проблем. Наявність широкого спектра можливостей ШІ ще не гарантує їхньої дидактичної доцільності адже згенерований контент може містити фактичні помилки, не відповідати віковим

та індивідуальним особливостям учнів, навчальній меті або очікуваним результатам, а надмірне використання учнями готових відповідей створює передумови для зниження рівня їхньої самостійної пізнавальної діяльності. Особливої актуальності набуває проблема пошуку способів такого використання ШІ, за якого цифровий інструмент не підмінює педагогічну діяльність учителя, а розширює можливості проектування доступного, діяльнісного та змістовно цілісного навчання.

У зв'язку з цим постає дослідницьке питання: яким чином ітеративна взаємодія вчителя з генеративним ШІ може бути організована як процес педагогічного проектування уроку біології, що одночасно враховує принципи універсального дизайну для навчання та трансдисциплінарного підходу?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема практичного застосування ШІ в освітньому процесі знайшла відображення у наукових дослідженнях як вітчизняних так і зарубіжних учених.

У зарубіжних дослідженнях увага зосереджується як на визначенні дидактичного потенціалу технологій штучного інтелекту, так і на вивченні обмежень та ризиків їх використання. Систематичний огляд досліджень у галузі штучного інтелекту в освіті засвідчив широкий спектр його застосувань у навчанні, викладанні, оцінюванні та адмініструванні, водночас серед основних викликів визначено питання якості даних, етики, приватності, підготовки педагогів та педагогічної доцільності використання технологій (табл.1).

Таблиця 1.

Зарубіжні дослідження використання генеративного штучного інтелекту в природничо-науковій освіті

№	Наукове джерело	Об'єкт/фокус дослідження	Значення дослідження
1.	Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020) [7]	Систематизація застосувань штучного інтелекту в освіті: навчання, викладання, оцінювання та адміністрування; розгляд інтелектуальних освітніх систем, персоналізованого навчання, чатботів, аналізу даних та інших AI-технологій.	Є базовим оглядовим дослідженням, що обґрунтовує широкий дидактичний потенціал AI в освіті, зокрема можливості персоналізації навчання, автоматизованого зворотного зв'язку та підтримки педагогічної діяльності. Водночас створює теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу можливостей і обмежень сучасного генеративного ШІ та ChatGPT.
2.	Cooper, G., Tang, K. S. (2024) [8]	Генеративний ШІ для створення зображень у природничо-науковій освіті.	Обґрунтовує можливості та необхідність критичного аналізу ШІ-генерованих візуальних матеріалів у навчанні природничих наук.
3.	Kumar, S. T. et al. (2024) [10]	Використання ChatGPT для проектування курсу з природничих наук; аналіз сильних і слабких сторін, можливостей та загроз (SWOT).	Обґрунтовує дидактичний потенціал ChatGPT у проектуванні природничо-наукового навчання, водночас акцентуючи увагу на обмеженнях і ризиках використання ШІ.
4.	Roman, A. et al. (2025) [13]	Використання ChatGPT як навчального інструменту на заняттях з біохімії, зокрема для створення конспектів; зв'язок із результатами виконання іспитових завдань.	Дозволяє оцінити вплив конкретних способів використання ChatGPT на навчальну діяльність і результати студентів.
5.	Aptyka et al. (2025) [6]	Використання ChatGPT у навчанні еволюції учнями середньої школи; дослідження концептуального навчання.	Особливо важливе для обґрунтування використання ChatGPT саме в шкільній біологічній освіті та оцінювання його впливу на формування й розуміння біологічних понять.
6.	Tang, K.-S., & Putra, G. B. S. (2026) [14]	Генеративний ШІ як діалогічний партнер у навчанні природничих наук; підтримка різних перспектив, міркування та аргументації за допомогою кастомізованих чатботів.	Підтверджує можливість використання GenAI для розвитку наукового міркування, аргументації, критичного осмислення та роботи з альтернативними перспективами.
7.	Doğru, M. S., & Faulconer, E. K. (2026) [9]	ChatGPT як віртуальний асистент лабораторних занять з біології; порівняння відповідей ChatGPT на запитання студентів щодо лабораторної	Демонструє перспективність ChatGPT для супроводу лабораторного навчання біології, але водночас актуалізує питання точності та педагогічної надійності відповідей ШІ.

		роботи з ферментативної активності з відповідями викладачів-асистентів.	
8.	Mawn, M. V., & Washington, J. M. (2026) [11]	Використання AI як mindtool для розвитку критичного мислення, розв'язування проблем і міркування в біологічній освіті.	Теоретично та методично обґрунтовує розгляд AI не лише як джерела інформації, а як інструменту конструювання знань, розв'язування проблем і поглиблення розуміння біологічних процесів.
9.	Mutlu, A. (2026) [12]	Реальні способи використання студентами ChatGPT під час навчання біохімії: промпти, створені ілюстрації та рефлексивне оцінювання.	Дає емпіричні підстави для аналізу учнівських/студентських практик взаємодії з ChatGPT та можливості використання промптів, візуалізацій і рефлексії як складників навчального процесу.

Українські дослідниці Анна Брутман, Тетяна Наумчук [2], Ірина Качур [3] визначили переваги і недоліки використання сервісів ШІ при вивченні іноземної мови; Тетяна Лукашова, Марина Друшляк [4] обґрунтували можливості використання ШІ для розвитку критичного мислення майбутніх учителів математики на прикладі використання чатбота зі штучним інтелектом ChatGPT при доведенні нерівностей; Майя Мар'єнко [5] визначила ризики, які можуть бути спричинені використанням штучного інтелекту в освіті: зниження ролі вчителя, зниження креативності та навичок критичного мислення учнів, ризик збільшення розриву між учнями з високим і низьким соціально-економічним статусом.

Аналіз сучасних досліджень засвідчує, що на сьогодні накопичено значний досвід використання генеративного ШІ для підтримки навчання природничих дисциплін, зокрема біології, розвитку критичного мислення, організації дослідницької діяльності, створення навчального контенту та підтримки лабораторної роботи. Особливо недостатньо дослідженим залишається поєднання можливостей генеративного ШІ з принципами універсального дизайну для навчання та трансдисциплінарного підходу. У такому поєднанні ШІ може використовуватися не лише для генерування різноманітного навчального контенту, а для проектування різних способів залучення учнів до діяльності, представлення навчальної інформації та демонстрації результатів навчання, а також для конструювання навчальних ситуацій, у яких знання різних предметних галузей інтегруються навколо спільної реальної проблеми.

Отже, наявний науковий доробок можна умовно представити трьома рівнями. Перший рівень охоплює дослідження функціональних можливостей генеративного ШІ в освіті: створення контенту, підтримку навчання, розвиток критичного мислення та організацію окремих видів діяльності. Другий рівень пов'язаний із використанням GenAI у конкретних предметних контекстах, зокрема під час навчання біології та природничих наук. Третій рівень – комплексне педагогічне проектування навчальної діяльності з використанням GenAI – залишається недостатньо розробленим, особливо в кон-

тексті одночасного застосування принципів універсального дизайну для навчання та трансдисциплінарного підходу.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та практично змодельовати процес педагогічного проектування уроку біології з використанням генеративного штучного інтелекту на засадах універсального дизайну для навчання та трансдисциплінарного підходу, визначивши роль ітеративного промптування, педагогічної експертизи та послідовної адаптації результатів генерації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше поняття «універсальний дизайн» використав Рон Мейс, американський архітектор, який мав фізичні порушення в результаті перенесеного захворювання на поліомієліт. Він тлумачив його як дизайн, який можуть використовувати всі люди максимально можливою мірою без необхідності адаптації або спеціального дизайну. Згодом ідеї універсального дизайну були перенесені в освітню сферу, де набули розвитку в концепції універсального дизайну для навчання (Universal Design for Learning, UDL). Її сутність полягає в тому, щоб ще на етапі проектування процесу навчання передбачати різноманітність здобувачів освіти та створювати варіативні способи їх залучення до навчання, представлення навчальної інформації та демонстрації результатів навчання. Такий підхід особливо актуалізується в умовах цифрової трансформації освіти та поширення генеративного штучного інтелекту, який може розширити можливості педагога щодо створення різноманітних навчальних рішень.

У нашому попередньому дослідженні [1] ми зазначили переваги застосування сервісів штучного інтелекту в освітньому процесі (організаційно-методична допомога з боку ШІ у підготовці змісту та матеріалів уроків, розширення можливостей унаочнення процесу навчання, залучення учнів до процесу навчання через діяльнісні методи тощо) і ризики (необхідність авторизації для задовільної роботи з більшістю сервісів, суттєву залежність роботи з сервісами від їхньої політики (вікової, фінансової зокрема), легкість підмінювання дій з ШІ на розвагу замість роботи та навчання).

Для з'ясування можливостей генеративного ШІ у педагогічному проектуванні було здійснено практичне моделювання підготовки уроку біології

в 10 класі з теми «Мутації та їхні властивості». На першому етапі ChatGPT (модель GPT-5.6 Luna) використовувався для генерування варіантів навчальних активностей, які могли б урізноманітнити способи залучення учнів до навчальної діяльності та

демонстрації ними результатів навчання. Отримані ідеї було проаналізовано з позицій принципів універсального дизайну для навчання та адаптовано до змісту конкретного уроку (табл. 2).

Таблиця 2

Навчальні активності, спроектовані за допомогою ітеративної взаємодії з генеративним ШІ до уроку біології в 10 класі з теми «Мутації та їхні властивості»

Активність	UDL-компонент	Трансдисциплінарний компонент	Опис навчальної діяльності
AI-детектив «Де помилився ChatGPT?»	залучення, дія/вираження	робота з науковими джерелами	Учні отримують відповідь ChatGPT на біологічне запитання: «Чому виникають мутації?» Завдання: Позначте твердження: - науково коректне - потребує уточнення - сумнівне/помилкове. Потім учні перевіряють сумнівні твердження за підручником або науковим джерелом.
«Один факт – три способи»	представлення	цифрова грамотність	Вчитель наводить біологічний факт: «ДНК-пошкодження можуть бути виправлені системами репарації». Учень може обрати: А) пояснити факт словами; Б) створити схему відновлення ДНК; В) записати короткий аудіопояснення; Г) створити комікс; Д) пояснити однокласнику механізм репарації.
«Обери свій маршрут»	залучення, дія/вираження	індивідуальна траєкторія	Учень сам обирає рівень складності. Маршрут А – базовий Визначити тип мутації за схемою. Маршрут В – дослідницький Пояснити, як зміна ДНК може вплинути на білок. Маршрут С – експертний Проаналізувати конкретну мутацію і спрогнозувати наслідки.
«Дані проти припущення»	представлення, дія/вираження	математика інформатика	Учні отримують невеликий набір даних, наприклад: кількість випадків певного генетичного порушення в різних групах / регіонах / часових періодах. Завдання: побудувати графік; описати закономірність; сформулювати гіпотезу; визначити, чи доводять дані цю гіпотезу.
«Навчи ChatGPT»	дія/вираження	цифрова грамотність критичне мислення	Учні отримують невдалу AI-відповідь. «Сформулюй такий промпт, щоб ChatGPT виправив власну відповідь». Учні повинні додати: клас; навчальну мету; необхідний рівень складності; формат; критерії наукової точності; заборону вигадувати факти; спосіб перевірки. Після цього порівнюють: Промпт 1 → відповідь 1 → критика → Промпт 2 → відповідь 2.

«Мутація в реальному житті»	залучення	біологія + здоров'я + екологія	Проблема: «Як зменшити вплив потенційно мутагенних факторів у повсякденному житті?» Продукт Інфографіка «Як захистити геном?»
«Від проблеми до рішення»	залучення, представлення/дія/вираження	трансдисциплінарний проєкт	Учнім дається проблема: «У громаді планують розмістити нове підприємство. Як визначити, які потенційні ризики для генетичного здоров'я населення потрібно врахувати?» Команди отримують різні ролі: біологи; хіміки; фізики; аналітики даних; фахівці зі здоров'я; комунікатори. Але кожен не робить свою окрему міні-презентацію. Усі працюють над одним рішенням. Фінальний продукт: «Експертний висновок для громади».

Важливим аспектом використання генеративного штучного інтелекту в педагогічному проєктуванні є не лише перелік завдань, які може виконувати відповідний сервіс, а й спосіб формулювання запиту до нього. У практиці роботи з ChatGPT нами простежено, що загальний запит переважно забезпечує отримання типових ідей, тоді як послідовне уточнення навчальної мети, віку здобувачів освіти, особливостей навчальної діяльності, принципів UDL та вимог трансдисциплінарного підходу дає змогу поступово трансформувати загальну відповідь ШІ у більш педагогічно цілеспрямовані рішення.

З огляду на це процес взаємодії з ChatGPT доцільно розглядати не як одноразове генерування готового матеріалу, а як ітеративний процес педагогічного проєктування, в якому вчитель послідовно формулює завдання, аналізує отриманий результат, уточнює запит, перевіряє зміст та адаптує запропоновані ШІ рішення до конкретних умов навчання.

Наприклад, *промпт першого рівня*: запропонуй цікаві завдання до уроку біології у 10 класі на тему «Мутації та їхні властивості» не зовсім відповідає принципам UDL, оскільки орієнтований переважно на один спосіб роботи; не враховано різноманітність учнів; не містить альтернативних способів представлення інформації та не передбачає різних способів демонстрації результату; залишається в межах змісту біології.

Промпт другого рівня: запропонуй 10 завдань до уроку біології у 10 класі на тему «Мутації та їхні властивості»; передбач різні способи залучення учнів до діяльності, різні способи представлення навчальної інформації та різні способи демонстрації результату відповідно до принципів універсального дизайну для навчання; завдання мають передбачати активну діяльність учнів і бути придатними для роботи в класі, з варіативними способами навчальної

діяльності; UDL стає не додатковим поясненням учителя, а умовою генерації навчального рішення.

Промпт третього рівня: на основі теми «Мутації та їхні властивості» запропонуй трансдисциплінарну навчальну проблему для учнів 10 класу, яка має бути пов'язана з реальною життєвою ситуацією та передбачати використання знань біології, хімії, фізики, математики, інформатики й основ здоров'я; запропонуй дослідницькі запитання, види діяльності учнів і кінцевий продукт; не обмежуй завдання простим додаванням знань різних предметів, а об'єднай їх навколо спільної проблеми.

Таким чином, у процесі дослідження встановлено, що педагогічна цінність генеративного ШІ визначається не лише функціональними можливостями конкретного сервісу, а й якістю педагогічного запиту, послідовністю ітеративної взаємодії та професійною експертизою вчителя. Уточнення промпту дає змогу перейти від генерації окремих навчальних матеріалів до цілеспрямованого проєктування навчальної діяльності, орієнтованої на різноманітність учнів та розв'язання комплексних проблем.

Виявлена залежність результату генерації від послідовності педагогічного уточнення запиту дає підстави розглядати взаємодію вчителя з генеративним ШІ як цілісний процес педагогічного проєктування. У такому процесі генерація навчального контенту є лише одним із етапів, який має бути доповнений аналізом різноманітності учнів, педагогічною експертизою, перевіркою наукової достовірності, оцінюванням відповідності принципам універсального дизайну для навчання та трансдисциплінарного підходу.

На цій основі нами запропоновано модель педагогічного проєктування уроку біології з використанням генеративного штучного інтелекту (рис.1).

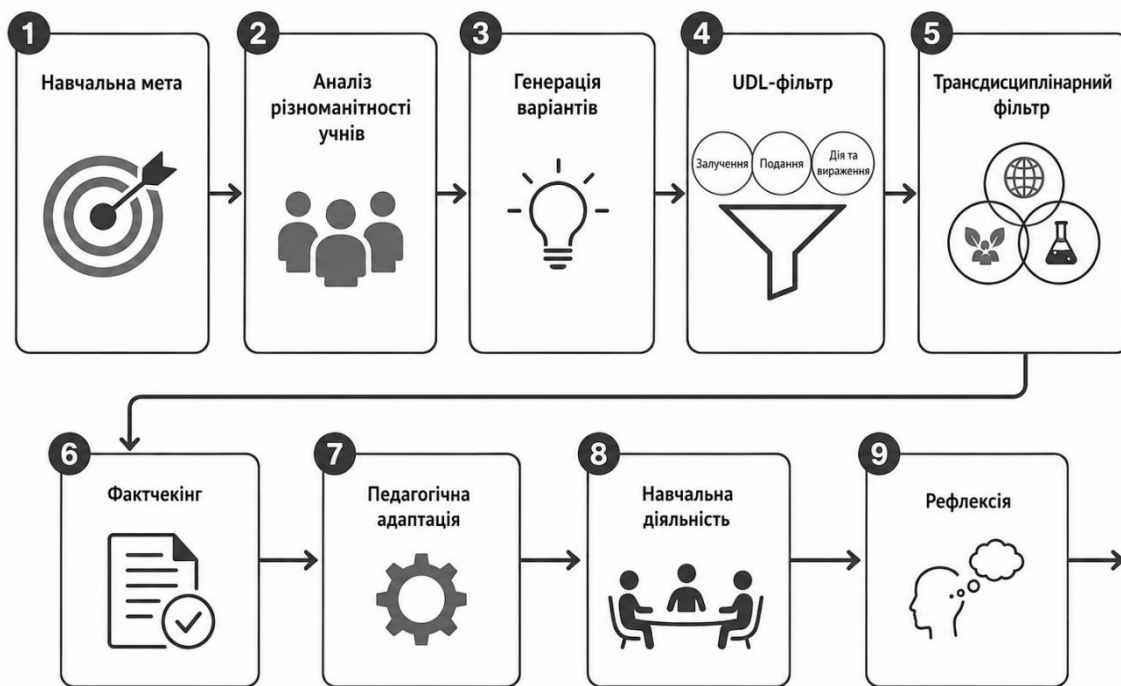

Рис.1. Модель педагогічного проєктування уроку біології з використанням генеративного штучного інтелекту на засадах універсального дизайну для навчання та трансдисциплінарного підходу

Запропонована модель демонструє поетапний характер використання генеративного штучного інтелекту в педагогічному проєктуванні уроку біології. Її принциповою особливістю є поєднання технологічного та педагогічного компонентів: ChatGPT використовується для генерації, трансформації й варіативного опрацювання навчальних матеріалів, тоді як учитель визначає навчальну мету, здійснює відбір і педагогічну експертизу запропонованих рішень, перевіряє їхню наукову достовірність та адаптує до потреб конкретних учнів.

Особливого значення набувають два послідовні етапи – UDL-фільтр і трансдисциплінарний фільтр, які дають змогу перейти від загальної генерації навчальних матеріалів до цілеспрямованого педагогічного дизайну. Перший забезпечує варіативність способів залучення, представлення інформації та демонстрації результатів навчання, другий – спрямовує проєктування на розв’язання комплексної проблеми із залученням знань і способів діяльності різних галузей.

Таким чином, запропонована модель реалізує цикл «мета → генерація → педагогічна експертиза → адаптація → діяльність → рефлексія» і передбачає можливість його повторення на основі отриманих результатів. Це дає підстави розглядати генеративний ШІ не як засіб автоматичного створення готового уроку, а як інструмент спільного педагогічного проєктування, ефективність якого залежить від якості педагогічного запиту, послідовності ітеративної взаємодії та професійної експертизи вчителя.

Проведене дослідження має низку обмежень, які визначають межі інтерпретації отриманих результатів: модель апробована на рівні педагогічного моделювання; не проводилося контрольованого експерименту з учнями; не можна робити висновки про підвищення навчальних результатів; якість результату залежить від версії/налаштувань AI; AI-відповіді потребують перевірки, а UDL- та трансдисциплінарна відповідність – професійної експертизи вчителя.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У межах дослідження було встановлено, що генеративний штучний інтелект може розширювати можливості педагогічного проєктування навчальної діяльності здобувачів освіти на уроках біології за умови його цілеспрямованого та педагогічно обґрунтованого використання. Практичне моделювання уроку з теми «Мутації та їхні властивості» показало доцільність використання ChatGPT для створення варіативних способів залучення учнів до навчання, представлення інформації та демонстрації результатів відповідно до принципів універсального дизайну для навчання. Водночас реалізація трансдисциплінарного підходу передбачає об’єднання предметних знань навколо спільної проблеми, а не їх формальне поєднання. Педагогічна цінність генеративного ШІ визначається не кількістю та різноманітністю згенерованих матеріалів, а здатністю включення ШІ в керований учителем процес педагогічного проєктування.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в експериментальній перевірці запропонованої моделі в реальному освітньому процесі, визначенні її впливу на залученість, самостійність пізнавальної діяльності, розвиток критичного мислення та навчальні результати здобувачів освіти; розробленні критеріїв оцінювання згенерованого контенту на відповідність принципам UDL і трансдисциплінарного підходу; створенні практичних рекомендацій і моделей промптів для педагогів.

Список літератури

1. Бабкова О. О., Стадниченко К. В. Методичні аспекти застосування сервісів штучного інтелекту на уроках природничої та інформатичної освітніх галузей // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2024. № 215. С. 99–105. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-215-99-105>
2. Брутман А., Наумчук Т. Штучний інтелект на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти // Сучасні дослідження з іноземної філології. 2023. № 1 (23). <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2023.23.211-218>
3. Качур І. Штучний інтелект: новий рівень у вивченні іноземних мов // Актуальні проблеми мовно-літературної освіти в середній та вищій школах : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2023. URL: <https://surl.li/cwdeeu>.
4. Лукашова Т., Друшляк М. Штучний інтелект як засіб розвитку критичного мислення майбутніх учителів математики // Фізико-математична освіта. 2023. Т. 38, № 5. С. 18–25. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-5-003>
5. Мар'єнко М. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті // Фізико-математична освіта. 2023. Т. 38, № 1. С. 48–53. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007>
6. Aptyka et al. Bugbear or surefire success? Secondary school students' conceptual learning about evolution with ChatGPT // International Journal of Science Education. 2025. <https://doi.org/10.1080/09500693.2025.2524083>
7. Chen L., Chen P., Lin Z. Artificial intelligence in education: A review. 2020. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510>
8. Cooper G., Tang K. S. Pixels and pedagogy: Exploring images in science education using generative artificial intelligence // Journal of Science Education and Technology. 2024. Vol. 33. P. 556–568 <https://doi.org/10.1007/s10956-024-10104-0>
9. Doğru M. S., Faulconer E. K. ChatGPT as a virtual laboratory teaching assistant in undergraduate biology // Research in Science Education. 2026. <https://doi.org/10.1007/s11165-025-10271-z>
10. Kumar S. T. et al. ChatGPT for natural sciences course design: Insights from a strengths, weaknesses, opportunities, and threats analysis // Natural Sciences Education. 2024. <https://doi.org/10.1002/nse2.70003>
11. Mawn M. V., Washington J. M. Using artificial intelligence as a mindtool to foster critical thinking in biology education // Journal of Microbiology & Biology Education. 2026. <https://doi.org/10.1128/jmbe.00048-26>
12. Mutlu A. How students use ChatGPT in biochemistry education: Evaluating students' prompts, illustrations, and reflective assessments as evidence // Biochemistry and Molecular Biology Education. 2026. Vol. 54, № 4. P. 386–396. <https://doi.org/10.1002/bmb.70062>
13. Roman A. et al. Learning tools using ChatGPT in the biochemistry class: Creating notes and performance on exams // Biochemistry and Molecular Biology Education. 2025. Vol. 53. P. 381–388. <https://doi.org/10.1002/bmb.21904>
14. Tang K.-S., Putra G. B. S. Generative AI as a dialogic partner: Enhancing multiple perspectives, reasoning, and argumentation in science education with customized chatbots // Journal of Science Education and Technology. 2026. Vol. 35. P. 128–140. <https://doi.org/10.1007/s10956-025-10240-1>

Sazanova Larysa Serhiivna

Senior Lecturer of Language Training Department

Kharkiv National University of Internal Affairs

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22711881>**MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH****Abstract**

The paper examines key innovative approaches, including communicative and interactive methods, professionally and practically oriented approaches, and digital and technological methods. The scientific novelty of this study lies in the search for effective alternative methods for teaching foreign languages for professional purposes in higher education institutions with specific learning conditions and their implementation in the educational process.

Keywords: *communicative approach, project-based learning, flipped classroom, gamification, interactive learning.*

Problem Statement and Its Connection to Practical Tasks. Teaching English for Specific Purposes (ESP) at higher education institutions with specific learning environment, such as those under the Ministry of Internal Affairs, is essential for developing the professional competence of future law enforcement officers. The rapid expansion of international relations requires police officers to possess a high level of foreign language proficiency. Modern police officers must have direct access to foreign-language information resources and the latest tactics for combating transnational crime, enabling them to process operational data promptly. As Generations Z and Alpha have been shaped by digital technologies, they are oriented toward quickly finding information, visual content, practical benefits, and self-development. In this regard, there is a need to justify, systematize, and implement innovative methods for teaching English.

Analysis of recent studies and publications. The issue of modernizing language instruction in higher education institutions, particularly those with specific learning conditions, is a focus of attention for many domestic and international scholars. Recent research has centered on moving away from reproductive teaching methods in favor of interactive, digital, and context-oriented technologies. Ukrainian scholars are actively developing methodological frameworks for teaching English. I. Snisarenko [1] emphasizes the importance of combining traditional principles with modern communicative approaches. She also highlighted the use of professional images, videos, and diagrams which prepare cadets for real-life scenarios [2]. Researchers Y. Chernonkov, I. Snisarenko, and N. Berezenko [3] pay particular attention to task-based language teaching (TBLT) and content and language integrated learning (CLIL). O. Matviias [4] justifies the need to integrate the communicative approach with multimedia technologies. Foreign scholars such as N. Kenny, E.E. İşık-Taş, J. N. Huang [5] explore current practices, challenges, and innovations in teaching ESP. Experts from language institutes in NATO countries emphasize the importance of monitoring language proficiency in accordance with standardized assessment systems, such as the CEFR or STANAG 6001 [6]. J. Richards

discusses a shift away from traditional approaches toward teaching real, authentic communication [7]. J. Harmer explores the use of technology and interactive formats [8].

The purpose of the article is to explore and systematize the latest approaches, technologies, and methodologies in teaching English for professional purposes, as well as to evaluate their effectiveness in the modern educational environment. Furthermore, it aims to theoretically justify and practically demonstrate the advantages of using interactive (digital and gamified) teaching methods compared to traditional ones, ultimately identifying the most effective modern pedagogical practices."

Results and discussion. The transformation of higher education driven by globalization and digitalization requires a departure from outdated approaches to foreign language instruction. Modern English teaching methodologies have shifted from passive memorization toward real-world problem-solving, focusing primarily on developing students' communicative competence. The ultimate effectiveness of the educational process is ensured by integrating innovative teaching methods, some of which are given below.

1. The Communicative Approach is central to modern language pedagogy, as learning occurs through the execution of communicative tasks such as simulated dialogues, discussions, and role-plays that enable cadets to overcome language barriers. The primary objective of the 'Information Gap / Jigsaw' task is to teach future police officers to differentiate between types of crimes based on their severity (misdemeanors vs. felonies). Exercises on the topic "Classification of Crimes" can be based on the communicative approach and J. Harmer's ESA (Engage, Study, Activate) model [8, p. 67].

2. Task-Based Learning (TBL) organizes the educational process around meaningful communicative activities that mirror real-world professional environment [9, p. 4]. Language proficiency and professional competencies are acquired much more effectively when cadets focus on executing specific practical tasks. Below is a project-based task on the topic "Crime Scene

Investigation” which follows a traditional TBL framework and is designed to foster linguistic skills, critical thinking, and collaborative teamwork. The primary objective is to train future law enforcers to analyze preliminary data, describe physical evidence, and formulate hypotheses.

3. Content and Language Integrated Learning (CLIL) is defined as 'a dual-focused educational approach in which an additional language is used for the learning and teaching of both content and language' [10, p. 1]. In specialized higher education institutions that train personnel for the Ministry of Internal Affairs the CLIL methodology has profound significance. It is particularly vital for the subjects with an international scope that align with global standards or focus on international cooperation. The imperative challenge today extends beyond mere linguistic training to the development of comprehensive communicative competencies essential for effective intercultural interaction in the professional arena [11, p. 62].

4. Digital and Gamified Technologies are effective tools that include: *multimedia platforms* (interactive whiteboards, podcasts, and authentic video materials (e.g., TED Talks, YouTube); *gamification* (applications such as Kahoot, Quizlet, and Duolingo) which boost student motivation and automate vocabulary acquisition; *artificial intelligence* (chatbots) utilized for individualized conversational practice and systems for the automated grading of written assignments.

5. The “Flipped Classroom” approach optimizes the use of class time (independent out-of-class study of course material and active discussion, completion of interactive exercises, and analysis of complex case studies under the instructor’s guidance) [12, p. 148]. Cadets watch video materials on the elements of a crime under the topic “Theft,” then take a 5-question quiz to assess their understanding of the material. Active individual and group work takes place in the classroom.

Conclusions. An analysis of the practical application of the methods listed above shows that the most effective approach is an eclectic one – a judicious combination of various methods depending on the learning objectives, age characteristics, and level of preparation of the audience. The integration of the latest technologies, combined with a communicative focus, makes it possible to create a dynamic, interactive, and effective educational environment.

References

1. Снісаренко І. Є. Ефективні методи навчання англійської мови майбутніх правоохоронців: огляд сучасних підходів та практичні рекомендації. Академічні візії. Випуск 18/2023. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8096764>
2. Snisarenko I. Visual thinking strategy in teaching English for law enforcement cadets. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstream/76d0a59c-71f0-43c6-b550-d36039669720/content>
3. Черньонков Я. О., Снісаренко І. Є., Березенко Н. О. Методологічні підходи до викладання іноземної мови професійного спрямування у закладах вищої освіти для юридичних та неюридичних спеціальностей. Академічні візії. Випуск 49/2025. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18868925>
4. Матвіяс О. Сучасні підходи до методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія», Вип. 4, 2023. DOI <https://doi.org/10.32782/academped.psyh-2023-4.13>
5. Kenny, N., Işık-Taş, E. E., & Huang, J. (Eds.). (2020). English for specific purposes instruction and research: Current practices, challenges and innovations. Palgrave Macmillan. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-32914-3>
6. Elvira Swender. A tale of two tests. STANAG and CEFL Comparing the results of side-by-side testing of reading proficiency. BILC Conference, May 2010. Istanbul, Turkey. <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fnato-bilc.org%2Fwp-content%2Fuploads%2F2024%2F12%2FA-Tale-of-Two-Tests-STANAG-and-CEFR.ppt&wdOrigin=BROWSELINK>
7. Jack C. Richards Communicative Language Teaching Today. – Cambridge: Cambridge University Press. 2006. – 47 p. URL: <https://www.professor-jackrichards.com/wp-content/uploads/Richards-Communicative-Language.pdf>
8. J. Harmer. The Practice of English Language Teaching. – 455 p. <https://online.fliphtml5.com/kermt/alvd/>
9. W. Kilpatrick. The Project Method. New York: Teachers College, Columbia University. 1918. – 18 p. <https://education-uk.org/documents/kilpatrick1918/index.html>
10. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 182 p. URL: https://api.pageplace.de/pre-view/DT0400.9780511740473_A25082924/preview-9780511740473_A25082924.p
11. Огнівенко З. Г., Черкашина Н. І. Предметно-мовне інтегроване навчання як засіб підвищення мотивації до вивчення іноземної мови. Проблеми сучасної освіти. Збірник науково-методичних праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. – Вип. 10. – Харків – 2019. №10. С. 61-64. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuededu/issue/view/101/1329>
12. Lin Jinfeng. The use of the “flipped classroom” model in foreign language classes at Chinese universities. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Філологічні науки № 1, 2025. 148-152. DOI <https://doi.org/10.12958/2227-2844-2025-1-148-152>

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Aminjon Kholnazarov Bahodurovich

Research Applicant

Institute of Philosophy and Political Science

National Academy of Sciences of Tajikistan

Dushanbe, Tajikistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22711894>

THE CENTRAL ASIAN VECTOR OF THE EUROPEAN UNION'S FOREIGN POLICY

Abstract

This article examines how the geopolitical transformations that took place in Europe and the former Soviet Union during the 1990s contributed to the emergence of new independent states and the formation of new political and geographical entities subsequently identified as the European Union and Central Asia. The study argues that the emergence of these regional concepts was closely linked to the new international political environment characterized by the predominance of liberal-democratic states and the growing foreign policy orientation of post-Soviet countries toward the West. In this context, the notion of "Central Asia" is analyzed as a politically constructed concept applied to a region distinguished by significant cultural, ethnic, and religious diversity. The adoption of this designation reflected the efforts of the newly independent states to distance themselves from the Soviet legacy and to present themselves as sovereign actors in international relations.

The article further explores the evolution of European interest in Central Asia. For a considerable period, the region occupied a relatively marginal position in European foreign policy, and its inclusion in European institutional frameworks such as the European Union and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) was largely determined by the legacy of previous agreements concluded with the Soviet Union. However, following the international counterterrorism campaign in Afghanistan and the eastward expansion of the European Union, Central Asia gained greater strategic importance for Europe. As a result, the region increasingly attracted European political, economic, and security interests, becoming an important component of the European Union's broader engagement with Eurasia.

Keywords: European Union; Central Asia; international relations; regional security; geopolitics; political cooperation; regional integration.

Introduction

The collapse of the Soviet Union in 1991 significantly transformed the geopolitical landscape of Eurasia, leading to the emergence of newly independent states in Central Asia and creating new opportunities for international cooperation. As the European Union expanded its political and economic influence beyond its traditional borders, Central Asia gradually gained importance within European foreign policy. The region's strategic location, abundant energy resources, and growing role in international security issues contributed to increasing European interest in developing political, economic, and institutional relations with the Central Asian states.

This article examines the evolution of the European Union's policy towards Central Asia, focusing on the factors that shaped European engagement in the region, the role of international organizations such as the OSCE, and the challenges and prospects of EU–Central Asia cooperation in the fields of security, economic development, and regional stability.

The Geopolitical Significance of Central Asia

The geopolitical rivalry that unfolded in Central Asia during the nineteenth century between the Russian and British Empires became widely known as the "Great Game." This rivalry was characterized by a series of strategic moves, counter-moves, and political intrigues undertaken by both sides in an effort to establish control over this strategically important region situated

between the two empires. Following the collapse of the Soviet Union, geopolitical competition in the region continued, and some Western scholars quickly adopted the term "New Great Game" to describe the renewed international interest in Central Asia. However, the principal difference between these two "games" lies in the nature of the rewards sought by competing powers. Whereas territorial acquisition and imperial expansion constituted the primary objectives during the nineteenth century, contemporary competition is increasingly focused on access to valuable natural resources. Today, oil and natural gas remain the principal objects of rivalry, while lithium reserves have recently emerged as an additional strategic factor. Consequently, some scholars argue that Central Asia occupies an important place within the hierarchy of international security priorities, while others maintain that discussions concerning "pipeline security" often exaggerate the actual geopolitical significance of the region.

Although such contrasting interpretations provide valuable analytical insights, they may nevertheless distort the true significance of Central Asia. Undoubtedly, the region has become an arena of economic competition similar to that observed in other global energy markets. Transnational corporations are interested in developing the region's rich hydrocarbon resources and controlling existing pipeline networks in order to maximize profits. At the same time, the governments of Central Asian states pursue similar objectives while seeking to

ensure that a substantial share of revenues remains within their national economies. It should also be emphasized that interest in the region extends beyond the energy sector. Companies operating in non-energy industries increasingly view Central Asia as an attractive market with a population exceeding 100 million people.

Given these geo-economic, geopolitical, and geo-strategic interests, a wide range of actors are involved in the region. The five Central Asian states—Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan—constitute the primary stakeholders. In addition, neighboring countries such as Russia, Iran, Turkey, Afghanistan, China, and India maintain significant interests in the region. Extra-regional actors, including Middle Eastern states, members of OPEC, the United States, the European Union, and countries of the Asia-Pacific region, also possess substantial economic and political interests in Central Asia. As a result, the region occupies an important place in the foreign policy agendas of numerous international actors.

Each of these states attributes a different level of importance to Central Asia. The key question is whether the region should be regarded as strategically vital, significant, or merely secondary. Existing and projected energy reserves suggest that Central Asia's resources are not necessarily indispensable to any single state. Nevertheless, given the growing demand for energy in Asian markets, supplies originating from the region may become increasingly important. Estimates of potential hydrocarbon reserves often exceed proven reserves and frequently generate political debates concerning the strategic value of the region. Despite such uncertainty, energy companies and investors generally base their decisions on verified data while also considering future resource potential. Consequently, Central Asia continues to be viewed as an important energy-producing region, attracting sustained foreign investment.

Table 1.

Proven Oil and Natural Gas Reserves in Central Asia

Country	Proven Oil Reserves	Proven Natural Gas Reserves
Kazakhstan	10.0–17.6 billion barrels	11.0 trillion cubic feet
Turkmenistan	1.7 billion barrels	98.0–155.0 trillion cubic feet
Uzbekistan	0.3 billion barrels	74.0–88.0 trillion cubic feet
Tajikistan	0.0 billion barrels*	0.2 trillion cubic feet
Kyrgyzstan	0.0 billion barrels*	0.2 trillion cubic feet
Total (Central Asia)	12.4–20.0 billion barrels	225.4–326.4 trillion cubic feet

As noted above, geopolitical considerations remain highly influential, particularly in relation to the continuing instability in Afghanistan, located to the south of the region. Although geopolitical interests often coincide with economic objectives, such correspondence is not always present. First, geopolitical priorities may be driven by non-energy considerations. Second, they do not necessarily imply direct rivalry among states.

Overall, it should be noted that European interests in Central Asia during the early 1990s were far less pronounced than they are today. Although the European Union did not initially pursue explicit geopolitical objectives in the region, European policymakers were motivated by concerns related to long-term energy security. During the 1990s, many EU member states anticipated future shortages of oil and natural gas as a result of declining domestic reserves. The European Commission's Green Paper on energy policy emphasized the uncertainty surrounding Europe's future energy supply. These concerns were later reinforced by interruptions in energy deliveries from Russia following its conflicts with Ukraine. Furthermore, alternative energy sources have not yet been developed sufficiently to fully replace traditional hydrocarbons. Consequently, Central Asia has increasingly been regarded as a potentially strategic supplier capable of contributing to Europe's long-term energy security (*Economic Aspects of Integration Processes: The Experience of the European Union*, 2003).

The Evolution of EU–Central Asia Relations

In order to ensure uninterrupted supplies of oil and natural gas from Central Asia, European policymakers

began supporting initiatives aimed at promoting stability and order in the region. These efforts were intended to contribute to the peaceful resolution of conflicts and the prevention of crises that characterized Central Asia during the 1990s. Particular emphasis was placed on confidence-building measures and initiatives designed to strengthen regional cooperation. The European Union pursued these objectives through cooperation within both the EU framework and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). As a result, the involvement of individual states in Central Asian affairs gradually became part of a broader multilateral effort coordinated through international security structures.

As noted above, the European Union became actively involved in Central Asian affairs in the early 1990s. Following the declaration of independence by the Central Asian republics, these states became parties to the Trade and Cooperation Agreement concluded between the Soviet Union and the European Community in 1989. During the mid-1990s, the European Union signed Partnership and Cooperation Agreements (PCAs) with Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. These agreements established a framework for comprehensive political and economic cooperation. The European Union also committed itself to supporting the transition of these states toward democracy and market economies while promoting closer relations with Europe (Alimov, 2003, pp. 3–9).

The Partnership and Cooperation Agreements, which entered into force in 1999, were preceded by an extensive political dialogue. This process resulted in

agreements to hold annual bilateral ministerial meetings within the Cooperation Council, as well as regular consultations among experts through the Cooperation Committee. In addition, parliamentary cooperation mechanisms were established to facilitate regular inter-

governmental exchanges. Discussions within these forums focused primarily on technical issues and the further development of bilateral relations. Throughout this period, diplomatic engagement remained cautious and pragmatic in nature.

Timeline of the Evolution of EU Policy Towards Central Asia¹

1992	→	Establishment of diplomatic relations between the European Union and the Central Asian states following the dissolution of the Soviet Union.
2007	→	Adoption of the first EU Strategy for Central Asia, providing a framework for cooperation in the fields of security, energy, and education
2019	→	Adoption of the updated EU Strategy for Central Asia, placing greater emphasis on sustainable development, the rule of law, and regional connectivity.
2020	→	Signing of the Enhanced Partnership and Cooperation Agreement (EPCA) with Kazakhstan, representing the most advanced framework of bilateral relations in the region.
2021	→	Launch of the Global Gateway initiative as an alternative to China's Belt and Road Initiative, with a focus on digital, transport, and energy infrastructure.
2023	→	Adoption of the EU–Central Asia Joint Roadmap for Connectivity, further specifying the priorities of the Global Gateway initiative in the region.
2025	→	First EU–Central Asia Summit, institutionalizing high-level political dialogue between the two regions.

As can be seen from the timeline presented above, the European Union maintained a relatively cautious approach toward Central Asia during the initial stages of its engagement with the region. At that time, the EU maintained a permanent delegation only in Kazakhstan, while plans were developed to establish regional offices in Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan. European investment in Central Asia remained limited throughout this period. Since 1991, the Central Asian states received more than €500 million in European assistance, of which approximately €300 million was allocated to Tajikistan. Most of this support was directed toward technical assistance projects and policy development initiatives.

Within the framework of the TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) programme, projects were implemented in several key areas:

- Institutional, legal, and administrative reforms;
- Infrastructure development;
- Support for overcoming the negative consequences of the transition period;
- Environmental protection and nuclear safety initiatives.

The European Union offered Central Asian states not only assistance in addressing technical, social, and environmental challenges but also demonstrated its willingness to participate in broader interregional programmes. Among the most significant initiatives were INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) and TRACECA (Transport Corridor Europe–Caucasus–Asia), both of which were designed to strengthen regional cooperation and enhance the region's connectivity with Europe (Central Asia and the Stabilization of Afghanistan after the Conflict, 2002, p. 26).

Despite these efforts, the programmes have produced mixed results. On the one hand, Central Asia has not yet emerged as a major economic partner of the European Union. On the other hand, the European Union has gradually become one of the region's most important trading partners. For example, approximately one-third of Kazakhstan's exports are destined for EU member states, while around one-quarter of its imports originate from the European Union. Germany and Italy remain Kazakhstan's principal European trading partners. In recent years, the foreign trade balance between the European Union and several Central Asian states has generally improved, largely due to the growing export of raw materials to European markets.

¹ Sources: European External Action Service (EEAS). *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership*. Brussels, 2007; European External Action Service (EEAS). *The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*. Brussels, 2019; European Commission. *Global Gateway Strategy*. Brussels, 2021; Council of the European Union. *EU–Central Asia Joint Roadmap for Deepening Ties between the EU and Central Asia*. Brussels, 2023; Official website of the European External Action Service (EEAS): <https://www.eeas.europa.eu>.

Table 2.

EU–Central Asia Trade Balance (Million Euros, 1995–2024)²

EC - Central Asia Trade Balance (billion Euros, 1995 - 2024)											
Country	1995	1996	1997	1998	1999	2000					
Kazakhstan	100	100	50	-400	700	2,000					
Kyrgyzstan	20	50	50	-300	-200	-125					
Uzbekistan	-100	150	250	100	75	0					
Tajikistan	-50	-50	75	50	20	20					
Turkmenistan	-75	-100	-150	-50	-50	75					
Country	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kazakhstan	-17,252	-9,913	-7,380	-12,105	-14,672	-12,486	-6,687	-12,061	-19,515	-18,161	-22,037
Kyrgyzstan	316	213	190	234	204	224	159	189	1,023	2,613	2,616
Uzbekistan	1,299	1,319	1,412	1,436	2,078	2,305	2,024	1,822	2,920	3,572	3,107
Tajikistan	153	106	77	128	125	123	99	77	117	151	-15
Turkmenistan	441	687	506	620	223	180	256	323	2		

Despite its long-standing involvement in Central Asia, the European Union has yet to develop a fully coherent strategy for addressing the specific factors that threaten regional stability. Nevertheless, the EU presents its multilateral engagement as an important contribution to regional stability and development. Particular attention has been devoted to projects aimed at supporting market-oriented economic structures, promoting trade, and encouraging investment. By contrast, responsibilities related to the promotion of democracy and human rights have largely been delegated to other international organizations, most notably the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE).

In January 1992, the Central Asian states were admitted to the Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE), later renamed the OSCE. The primary rationale behind their admission was the desire to integrate rather than isolate Central Asia from the broader international community, a goal that corresponded closely to the CSCE's concept of cooperative security. Following their accession, diplomatic relations between the Central Asian states and the organization developed rapidly. Representatives of the newly independent states were accredited to the CSCE headquarters in Vienna and began participating regularly in political dialogue within the organization's institutional framework.

In 1994, the CSCE established its first mission in Central Asia, specifically in Tajikistan, which at that time was experiencing a devastating civil war. Today, the OSCE maintains a presence in all five Central Asian republics. The organization's activities in the region focus primarily on the human dimension of security. Particular attention is devoted to monitoring issues related to human rights, including freedom of expression, freedom of religion, electoral rights, and freedom of movement. Consequently, from 1994 onward, the OSCE became the principal international organization actively engaged in the promotion of human rights in Central Asia, particularly since the region's states were not members of the Council of Europe. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

later established a regional presence in Bishkek, Kyrgyzstan, in 2008.

It should be emphasized that the OSCE seeks not only to contribute to the development of democratic governance and the rule of law but also to participate in the construction of a comprehensive regional security architecture. However, its achievements in this regard have remained limited. Military-political and economic-environmental dimensions of security have received considerably less attention than human rights issues, and the organization has not yet succeeded in establishing a truly comprehensive security framework for Central Asia.

The Role of the OSCE in Regional Security

Following the events of September 2001, clear indications emerged that the situation in Central Asia was changing. The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) began developing a regional security concept within the broader framework of international counterterrorism efforts. In this context, the International Bishkek Conference on Strengthening Security and Stability in Central Asia: Enhancing Comprehensive Efforts to Combat Terrorism was held in Kyrgyzstan on 13–14 December 2001. The conference adopted an action plan that included, among other measures:

- Ratification and implementation of relevant international agreements, including the 1999 United Nations International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism;
- Prevention of the destabilizing accumulation, uncontrolled proliferation, and illicit trafficking of small arms and light weapons;
- Strengthening cooperation in the field of human rights and fundamental freedoms through the promotion of the rule of law and the development of democratic institutions;
- Concentrating the efforts of participating states on sustainable economic and social development.

However, the implementation of this action plan proved to be far more difficult than initially anticipated. This was not solely due to the differing priorities of the Central Asian states. In practice, considerably more attention was devoted to concrete military and technical

² Source: European Commission, Directorate-General for Trade (DG Trade). *Eurostat Comext Database*. Luxembourg, 2025.

assistance programs than to the broader objectives outlined in the plan itself. This raises an important question: was the OSCE genuinely capable of providing the level of assistance required to address the region's security challenges? For many years, scholars and policymakers have expressed skepticism regarding the expansion of the OSCE's role in counterterrorism activities. It appears that both the organization and its Central Asian participating states may have overestimated the OSCE's capabilities in this field.

In our view, the OSCE, drawing upon its experience in managing and resolving civil conflicts—including those experienced in Tajikistan during the early 1990s—possesses the institutional capacity to play a constructive role in promoting regional stability. Through political dialogue, the organization could foster greater understanding among different ethnic and cultural communities while simultaneously contributing to the strengthening of political institutions through the development and implementation of reform initiatives (Averyanov, 2002, p. 18).

According to many European scholars, however, the political influence of the OSCE in Central Asia remains limited. This situation can be explained by a variety of factors. On the one hand, the organization's strategic approach to Central Asia has often lacked coherence and long-term vision. On the other hand, its freedom of action has been constrained both by the policies of host governments and by internal institutional limitations. In addition to insufficient financial and human resources, there has often been a lack of sustained political commitment necessary for comprehensive and long-term engagement in the region (Averyanov, 2002, p. 23).

A review of the existing literature demonstrates that, for many years, Europe regarded its interests in Central Asia as important rather than vital. Consequently, the organizations responsible for engagement with the region did not develop comprehensive strategic frameworks for cooperation. Although numerous analyses and forecasts were conducted regarding potential conflicts, opportunities for cooperation, available resources, and institutional capacities, these assessments rarely evolved into strategic documents capable of serving as the foundation for a more active and coherent European policy toward Central Asia (*Economic Aspects of Integration Processes: The Experience of the European Union*, 2003, pp. 9–25).

The terrorist attacks of 11 September 2001 significantly altered European perceptions of Central Asia. The region suddenly came to be viewed as part of Europe's broader neighborhood and, more importantly, as a region vulnerable to multiple threats to stability. European policymakers became increasingly concerned with ensuring stability and predictability in regional developments. Calls emerged for a policy of containment aimed at preventing the further spread of Islamic extremism, narcotics trafficking, illicit arms trade, and the associated growth of transnational crime.

Some analysts even advocated the creation of a Stability Pact for Central Asia under the auspices of either the European Union or the OSCE. Proponents ar-

gued that instability in Central Asia represented an unacceptable risk for Europe. Continuing migration pressures generated by social instability, economic hardship, and violent conflict were increasingly perceived as potential challenges to European security. Consequently, proposals emerged to establish a regional security architecture in Central Asia modeled on the European experience and built upon several interconnected dimensions:

- Security cooperation, initially focused on military issues and subsequently expanded to civilian areas such as crime prevention;
- Economic cooperation through the reduction of trade barriers, infrastructure development, and the establishment of interstate governance mechanisms;
- The creation of common political institutions, including intergovernmental councils, parliamentary assemblies, and civil society forums;
- Closer integration with European organizations, including the European Union, the OSCE, and the Council of Europe.

It is evident that these proposals reflected an attempt to transfer approaches developed in the Balkans to the Central Asian context. However, Central Asia differs substantially from Southeastern Europe in terms of its interests, social structures, and conflict dynamics. Many experts therefore questioned the appropriateness of applying Balkan models to the region. The factors affecting stability in Central Asia possess unique historical, religious, socio-economic, and political characteristics. At the same time, conflicts in Central Asia can indirectly affect Europe through refugee flows, humanitarian crises, and broader security implications. For this reason, the region increasingly attracted the attention of European policymakers despite its geographical distance from Europe (*Economic Aspects of Integration Processes: The Experience of the European Union*, 2003, pp. 9–25).

Challenges and Prospects of European Engagement in Central Asia

After extensive analysis, European institutions concluded that the indirect and medium-term risks associated with Central Asia should not be underestimated. Ultimately, the issue at stake was Europe's energy security. For this reason, European policymakers became increasingly interested in developing a comprehensive framework of cooperative security aimed at preventing and de-escalating conflicts in Central Asia while simultaneously addressing political, social, and economic challenges.

Several important questions nevertheless emerged. First, would European states possess the political will necessary to support a Stability Pact for Central Asia? Would Europe be capable of persuading both major powers and regional actors operating in the region to support such a security framework? Second, would the Central Asian states themselves be interested in a stability arrangement modeled on European experience? Would they be willing to accept such extensive external involvement in their domestic affairs? Third, and perhaps most importantly, is it possible to transfer European security concepts—primarily focused on

democratic governance and market-oriented economic development—to the Central Asian context?

According to many experts, the final question is the most significant. It raises the issue of whether the values promoted by international organizations such as the European Union and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), as well as by bilateral actors including embassies and international foundations, are compatible with the political, social, and cultural realities of Central Asia.

For this reason, a Stability Pact modeled directly on the Balkan experience could not provide an adequate solution for Central Asia. In order to address the diverse factors affecting regional stability, Europe needed to avoid simply transferring European concepts and instead focus on implementing practical projects tailored to the specific conditions of the region (*Economic Aspects of Integration Processes: The Experience of the European Union*, 2003, p. 20).

It should be noted that Central Asia is the only region within the area of engagement of both the European Union and the OSCE in which Islam, its traditions, and its political culture constitute the dominant social and cultural framework. Consequently, Central Asia may be regarded as one of the regions most distant from Europe in cultural and socio-psychological terms. Nevertheless, despite this perceived and actual distance, European scholars have consistently argued that Europe should remain actively engaged in addressing the challenges facing the region (Alimov, 2003, pp. 3–9). Today, European actors demonstrate a growing interest

in developments in Central Asia. This increasing attention should translate into deeper and more sustained engagement. Europe cannot afford to remain on the sidelines despite the presence of international security actors and counterterrorism coalitions operating within the region.

Many experts argue that Europe should play a more active role by seeking to engage the United States, Russia, and China in the development of a regional framework for stability based on cooperation and equality among all participants. Within such a framework, the European Union and the OSCE would be expected to coordinate their policies, defend their interests through a common approach, and maintain an intensive dialogue with regional actors. Under these circumstances, Europe could emerge as an influential and respected participant in regional affairs, benefiting from its traditionally restrained role in the broader geopolitical competition often described as the “Great Game” (*Economic Aspects of Integration Processes: The Experience of the European Union*, 2003, p. 24).

Europe should also strengthen its engagement not only at the regional level but within individual Central Asian states. Success in this area would create favorable conditions for comprehensive political and social reforms. Such reforms, however, should be based on the specific historical and social realities of Central Asia rather than on Western assumptions regarding political, economic, and social deficiencies. In particular, it is important to recognize that political culture throughout much of the region remains strongly influenced by personal relationships and informal networks.

Table 3.

Differentiated EU Approach Towards Central Asian States³

Country	Framework of Relations	Level of Engagement	Key Areas of Cooperation
Kazakhstan	Enhanced Partnership and Cooperation Agreement (EPCA, 2020)	Highest level of engagement	Trade, human rights, environmental protection, security
Kyrgyzstan	GSP+	Enhanced trade preferences	Textiles, agriculture, democratization
Uzbekistan	GSP+, negotiations on EPCA	Accelerated rapprochement	Reforms, investment, labor migration
Tajikistan	Standard GSP	Basic level of engagement	Water resources, security, humanitarian assistance
Turkmenistan	Partnership and Cooperation Agreement (1998, not ratified)	Sectoral dialogue	Energy (natural gas), limited political dialogue

In the field of development cooperation, it remains essential to strengthen key human rights institutions, establish the foundations of the rule of law, and implement reforms in governance and public administration. Achieving these objectives requires the adaptation and modernization of existing legal systems as well as investment in the training of civil servants, legal professionals, law enforcement personnel, and public administrators. Furthermore, support should be provided to non-governmental organizations and political groups that represent societal interests independently from state institutions. At the same time, European assistance should not be directed solely toward organizations focused on obtaining foreign funding without

making a meaningful contribution to social and political development within their respective countries. More than three decades after gaining independence, the states of Central Asia remain a region undergoing profound transformation. Considerable opportunities for political, economic, and institutional development still exist. Europe should take advantage of these opportunities by strengthening long-term cooperation with its Central Asian partners. European interests in the region, particularly those related to energy security and sustainable development, require a long-term commitment to addressing the challenges and supporting the development of Central Asia.

³ Source: Compiled by the author based on official EU and EEAS documents.

Abbreviations: EPCA – Enhanced Partnership and Cooperation Agreement; GSP+ – Generalised Scheme of Preferences Plus.

Conclusion

The analysis presented in this article demonstrates that the growing importance of Central Asia in the foreign policy of the European Union has been shaped by a combination of geopolitical, geo-economic, and security-related factors. Following the collapse of the Soviet Union, the emergence of independent Central Asian states created new opportunities for cooperation between the region and European institutions. At the same time, the strategic location of Central Asia, its significant energy resources, and its role in regional security contributed to increasing European interest in the region.

The study has shown that the European Union gradually developed its relations with Central Asian states through political dialogue, partnership agreements, technical assistance programs, and support for regional cooperation initiatives. In parallel, the OSCE became an important actor in promoting stability, democratic governance, and human rights throughout the region.

Despite these efforts, Europe's engagement in Central Asia has remained relatively cautious and has often been constrained by regional political realities, institutional limitations, and differing perceptions of security and development. Nevertheless, Central Asia continues to occupy an important place in European foreign policy due to its strategic significance and its potential contribution to regional stability and energy security.

References

1. Akimbaev, S. (2000). *Central Asia: A new political deadlock?* Kontinent, (6).
2. Alekseev, M. (2003). *Regionalism in Russian foreign policy in the 1990s: The case of "reverse anarchy"* (No. 37). Henry M. Jackson School of International Studies, Washington University.
3. Alimov, R. (2003). Central Asian security and geopolitical interests. *Marco Polo*, (1), 3–9.
4. Averyanov, V. (2002). The third pole. *Expert*, (10).
5. Blank, S. (2003). *The strategic revolution in Central Asia*. Washington, DC.
6. Chua, A. (2003). *World on fire: How exporting free market democracy breeds ethnic hatred and global instability*. Doubleday.
7. Cooper, B., & Traugott, I. (2003). Women's rights and security in Central Asia. *World Policy Journal*, 20(1), 59–68.
8. Economic aspects of integration processes: The experience of the European Union. (2003). Kazakhstan Institute for Strategic Studies.
9. Johnson, G. (2002). Security cooperation in Central Asia after September 11. In *Central Asia and the stabilization of Afghanistan after the conflict*. International Institute for Strategic Studies.
10. Lewis, B. (2012). *What went wrong? Western impact and Middle Eastern response*. Oxford University Press.
11. Olcott, M. B. (1996). *The new states of Central Asia: Foreign policy and regional security*. United States Institute of Peace Press.
12. Olcott, M. B., Åslund, A., & Garnett, S. (1999). *Getting it wrong: Regional cooperation and the Commonwealth of Independent States*. Carnegie Endowment for International Peace.
13. Shevtsova, L. (2003). *Putin's Russia*. Carnegie Endowment for International Peace.
14. Shishkov, Y. (2007). Russia and the CIS: A failed marriage of convenience. *Pro et Contra*, (6).
15. Thatcher, M. (2008). *Statecraft: Strategies for a changing world*. HarperPress.
16. The international institute for strategic studies. (2002). *Central Asia and the stabilization of Afghanistan after the conflict*. International Institute for Strategic Studies.
17. Torbakov, I. (2003, April 9). Moscow attempts to use the Iraq conflict to strengthen its leading role in the CIS. *Eurasianet*.
18. Weber, M. (1964). *The theory of social and economic organization* (T. Parsons, Ed.). Free Press.

PHILOLOGICAL SCIENCES

Günel Eyvazlı

Azerbaijan University of Languages (AUL)

Department of Foreign Languages

Acting Associate Professor

ORCIDID: 0009-0009-2568-094X

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22711906>

TEXT COHERENCE IN DIGITAL DISCOURSE

Abstract

Digital communication has not only altered the boundaries of the concept of text, but has also made the ways in which textual units are connected with one another more complex. In online environments, meaning does not arise solely from the formal sequence of sentences; the continuation of previously introduced information, the maintenance of discourse entities, shared context, referential relations and communicative purpose also influence the perception of a text as a coherent whole. For this reason, coherence in digital discourse cannot be explained merely by the presence of grammatical connectives. This article considers coherence as the interaction of structural, semantic, pragmatic and contextual relations. The cohesion–coherence relationship established within text linguistics is examined in connection with the principles of discourse theory and computational models of local coherence. Particular attention is paid to topic continuity in successive textual units, the distribution of referents, semantic transitions between sentences and the role of context in interpretation. This theoretical framework makes it possible to explain not only the formal organisation of digital texts, but also how they become connected and comprehensible discourse.

Keywords: digital discourse, text linguistics, coherence, cohesion, topic continuity, discourse theory, referential relations.

Introduction. Identifying discourse with text leaves aside part of its communicative nature. A more specific account of how textual coherence is constructed within a text is offered in A. Rustamli's research. The author considers the interrelation of textual components on two main levels: cohesion and coherence. Cohesion refers to the formal and structural connectedness of a text, whereas coherence concerns the semantic relations among its components. What is noteworthy here is that these two notions are not treated as entirely separate from one another. While cohesive devices make structural relations visible, their function within the text ultimately contributes to the formation of semantic unity [8, p. 41]. This view considerably limits any attempt to explain coherence simply as "sentences fitting together". Referring to Bussmann's position, A. Rustamli defines *textual coherence as the syntactic, semantic and pragmatic connectedness of successive sentences and ideas* [8, p. 41]. In such a definition, the three levels of coherence become parts of the same mechanism. The grammatical connection of one sentence with the preceding sentence does not in itself create a complete meaning. The semantic direction and communicative function of that connection must also be established.

Main.

A. Rustamli's treatment of the notion of "semantic progression" is also significant for the analysis of digital discourse. Semantic progression refers to the development of logical-semantic relations between successive sentences. In other words, *the next component of a text does not merely follow the previous one; it may justify, expand, explain or oppose it, or draw a conclusion from it* [8, p. 40]. In digital

discourse, this issue appears more complex because semantic progression is not always organised linearly. A response may relate not to the immediately preceding sentence, but to an earlier part of the discussion. Nevertheless, the nature of the relation remains unchanged. A subsequent discourse unit becomes part of the overall structure insofar as it establishes a relation with the preceding semantic field.

A. Seyidova's approach to the semantic organisation of discourse shows that coherence is not created solely through overt linguistic units. The author notes that questions, antithesis, contrast, pauses and other rhetorical devices participate in the construction of meaning in English literary discourse. Her observation concerning pauses is particularly noteworthy: according to the author, *"sometimes a pause may add sense to the thought expressed in the sentence or a certain sense to the semantics of the whole text"* [10, p. 86].

When this observation is applied to digital discourse, it becomes clearer that coherence cannot be reduced to verbal sequence alone. In written online communication, the function of a traditional spoken pause may sometimes be taken over by a delayed response, a deliberately incomplete message, a separate sign or a minimal reaction. What matters here is the meaning that such an element activates within the discourse as a whole. Seyidova's refusal to consider rhetorical units separately from the speech process makes it possible to understand coherence, in this respect, as a relation that emerges in the process of interpretation.

The author also argues that rhetorical units in discourse should be evaluated primarily from a

functional perspective and associates discourse construction with the formation of a conceptual discourse space. The statement that *“a wordless pause sometimes can stand for the context-dependent meaning of a whole sentence, but in all such cases, it functions in consonance with the semantics of the whole text”* directly addresses the nature of textual coherence [11, p. 332].

The principal condition for coherence here is the ability of individual units to enter a shared semantic space. This feature is particularly characteristic of digital texts. A short utterance, a one-word reply or an implicitly expressed attitude may appear semantically incomplete when detached from the preceding part of the discourse [4]. Once the same unit is incorporated into the overall topic of the discussion, however, it acquires a sufficiently precise communicative value.

A more measurable dimension of coherence is explained by R. Barzilay and M. Lapata through their model of local coherence. In their study, local coherence is defined as the relation that emerges at the level of transitions from one sentence to another. One of the central assumptions of the study is that *the distribution of discourse entities in coherent texts is not random; the way in which the same entities are presented in successive sentences, the syntactic positions they occupy and the referential forms through which they are continued in subsequent sentences reveal certain regularities* [2, p. 2].

The researchers take into account the way discourse entities are presented throughout a text: the continuation of the same referent, its occurrence in subject or object position, and its re-expression by means of a pronoun or a full noun phrase all influence the local stability of the text. According to the authors, *text segments that continue around the same discourse entity are perceived as more coherent than texts in which the topic shifts abruptly from one entity to another* [2, p. 3].

This principle has clear practical implications for the analysis of digital discourse. Repeated reference to the same person, event or concept in different forms within a discussion thread is not merely a matter of lexical repetition. Such references ensure the continued presence of the topic within the discourse and help sustain its coherence.

Another issue in the study of digital texts concerns the collection of large volumes of material and their semantic processing. Y. Qahramanova associates the creation of syntactic and semantic corpora for digital environments with converting linguistic material into a form that can be processed by machines. The author shows that *“syntactic corpora contain grammatical dependency relations, whereas semantic corpora include shades of meaning, contextual compatibility and conceptual relations”* [5, p. 23]. Relying solely on the frequency with which words co-occur in corpus material does not fully reveal textual connectedness. Y. Qahramanova emphasises the need to enrich semantic information with contextual and ontological relations. In other words, statistical proximity does not always imply semantic proximity [5, p. 25]. The same problem is observed in digital discourse: the mere adjacency of

two units does not automatically confirm that they stand in a coherent relation. Coherence is determined by the way in which those units continue the same communicative topic, the type of semantic relation they establish, and the extent to which their interpretation depends on the preceding context.

Restricting coherence solely to formal connecting devices does not fully reflect the actual semantic organisation of a text [7]. A. Rustamli likewise demonstrates that connectives are not an indispensable condition for the emergence of semantic progression. When no explicit connector occurs between sentences, the reader may reconstruct the relation between the components on the basis of general meaning, the situation and logical knowledge. In other words, a semantic relation does not always have an overt marker on the linguistic surface. Some relations emerge precisely when the recipient compares the information obtained from the preceding component with the component that follows [8, p. 42].

This position is particularly significant for digital discourse. In online communication, the frequent use of short and elliptical utterances, responses without connectives, and expressions that can be understood only with reference to a preceding message may make formal cohesion appear weak. However, this does not mean that the discourse itself lacks coherence. Since the participants share the same communicative situation, they fill semantic gaps through context. In the Mann and Thompson classification cited by A. Rustamli, the participation of presupposition, implication and indirect speech acts in the construction of coherence likewise demonstrates that such relations extend beyond formal linguistic devices [8, p. 42].

Another noteworthy form of coherence involves the reformulation of previously presented information. In such cases, the following sentence does not simply repeat the preceding idea; rather, it specifies or semantically expands it [9]. In digital discourse, this mechanism is particularly evident in comment threads: a user does not reproduce the previous information verbatim, but reformulates it in their own words while preserving the semantic direction of the discussion.

R. Barzilay and M. Lapata's approach foregrounds another dimension of coherence: the continuity of discourse entities. According to the authors, in coherent texts the distribution of the same discourse entities across sentences follows certain regularities. Compared with an abrupt shift from one entity to another, the successive maintenance of the same referent is more conducive to the perception of a text as connected [2, p. 3]. In the *Continue* transition, which they discuss on the basis of Centering Theory, two adjacent sentences are expected to share at least one discourse entity. Such transitions are regarded as more coherent than successive *Shift* transitions.

Here, “maintaining the same entity” does not simply mean repeating the same word. A referent may be continued through a full noun phrase, a pronoun, a definite description or another coreferential device. In their example, *Microsoft Corp.*, *Microsoft* and *the company* are different expressions, yet they are treated as a single discourse entity because they refer to the

same referent [2, p. 6]. This point is particularly important for digital communication. In social media exchanges, users may refer to the same event by its full name in the first utterance and then use a pronoun, a generalising expression or zero reference recoverable from the situation in subsequent utterances. Even where there is no formal lexical repetition, topic continuity is preserved because the discourse entity remains unchanged. Therefore, in determining coherence in digital discourse, attention should be paid not only to the repetition of the same lexeme, but also to referential identity.

Practical analysis of coherence in digital discourse. Multi-turn dialogue material is particularly suitable for examining how coherence is constructed in digital discourse. The *Ubuntu Dialogue Corpus*, developed jointly by several co-authors, provides rich material in this respect. The corpus contains approximately one million two-person dialogues, more than seven million utterances and around 100 million words. The conversations were not artificially generated; they were extracted from real IRC chats in which technical problems related to Ubuntu were discussed. The authors specifically emphasise that “most of the dialogues consist of at least three turns, a feature that makes it possible to trace longer-term contextual dependencies” [6, p. 1, 4]. The following dialogue fragment from the corpus clearly demonstrates how local coherence is established in digital communication:

kuja: Anyways, you made the changes right?

Taru: Yes.

kuja: Then from the terminal type: `sudo apt-get update`

Taru: I did. [6, p. 10]

In this dialogue, the second and fourth utterances are extremely limited in lexical content. Taken in isolation, *Yes* does not indicate which fact is being confirmed, while *I did* does not specify which action has been carried out. The full semantics of both utterances is recovered from the preceding discourse unit. *Yes* confirms the propositional content of *you made the changes* in the first utterance, whereas *I did* responds to the instruction *type: sudo apt-get update*. Thus, the absence of formal repetition does not disrupt coherence. On the contrary, the retention of the preceding proposition through ellipsis contributes to the compact and economical organisation of the dialogue.

Another noteworthy point is the function of *Then*. This unit does not merely indicate temporal sequence; it marks a transition to the next operation on the assumption that the preceding stage has been completed. In the sequence *You made the changes right? → Yes → Then...*, communicative development proceeds step by step. The first pair checks the status of the previous action, whereas the second introduces the next action. Coherence, therefore, arises not only from the maintenance of a shared topic, but also from the functional sequencing of utterances.

Another example provided by Lowe and his co-authors contains several parallel conversations taking place simultaneously within the same chat stream:

Old: I dont run graphical ubuntu, I run ubuntu server.

bur[n]er: Old: you can use "ps ax" and "kill (PID#)"

kuja: Taru: Haha sucker.

Taru: Kuja: ?

kuja: Taru: Anyways, you made the changes right? [6, p. 10]

Although these sentences appear one after another in linear order, they do not all belong to the same discourse. The technical exchange between *Old* and *bur[n]er* and the dialogue between *kuja* and *Taru* constitute separate communicative chains. This is also why the authors used usernames as indicators of the addressee when compiling the corpus: between one and twenty simultaneous conversations may occur within the same channel [6, p. 3].

This fact reveals an important feature of coherence in digital discourse: the physical proximity of textual units does not automatically guarantee their semantic connectedness. To determine which utterance a sentence belongs to, the addressee, username and preceding communicative sequence must be taken into account. In other words, utterances appearing next to one another on a chat screen may belong not to a single discourse, but to several separate discourses. In identifying textual coherence, communicative address may therefore be more important than linear sequence.

This feature becomes even clearer in another example from the corpus:

dell: well, can I move the drives?

RC: you can't move the drives

RC: definitely not

RC: this is the problem with RAID :)

dell: haha yeah [6, p. 10]

The core of coherence here is formed by the concept of *drives* and the technical problem associated with them. The phrase *move the drives* in the question is directly repeated in the response: *you can't move the drives*. This creates explicit lexical cohesion. The subsequent *definitely not* is an intensified form of the previous answer; neither *drives* nor *move* is repeated, yet the action to which the negation refers is entirely clear from the preceding utterance. In the following sentence, *this is the problem with RAID :)*, the deictic element *this* refers to the whole preceding situation. Thus, referential development proceeds along the sequence *the drives – move the drives – not – this*.

The use of the emoticon in this fragment should not be excluded from the interpretation of the text. In *RAID :)*, the smiling sign does not alter the factual content of the technical problem, but it softens the speaker's attitude towards it. The subsequent response *haha yeah* corresponds precisely to this pragmatic tone. Semantic coherence is therefore maintained through continuity of the technical topic, while pragmatic coherence is sustained through humour and agreement. This demonstrates that a graphic element in digital text does not function merely as decoration; it also helps determine the relationship between utterances.

The continuation of the same initial question with another participant illustrates the branching nature of coherence:

dell: *well, can I move the drives?*

cucho: *ah not like that*

dell: *I guess I could just get an enclosure and copy via USB...*

cucho: *i would advise you to get the disk* [6, p. 10]

In the second utterance, *that* in *not like that* does not refer to a particular noun, but to the entire course of action proposed in the preceding utterance. The subsequent form *I guess I could...* introduces an alternative solution following the previous rejection. At this point, coherence is no longer based on simple lexical repetition, but on a problem – objection – alternative – advice pattern. Each discourse unit responds to the communicative outcome of the preceding one.

These examples show that coherence in digital dialogue is often constructed simultaneously on three levels: the referent is maintained, the utterance responds to the preceding speech act, and the overall communicative purpose remains unchanged. The resolution of a technical problem functions as the macro-topic in these fragments, while individual short responses create local semantic transitions within that macro-topic. It is therefore significant that the corpus test material is organised precisely around the *context–response* relationship: the appropriate response is selected on the basis of the sequence of previous utterances, that is, the context [6, pp. 4–5].

The Pushshift Reddit material used in the practical analysis is suitable for examining another dimension of coherence: branching digital discourse. Reddit submissions and billions of comments are stored separately in the dataset. The article reports that, for the period 2005–2019, the dataset contains more than 651 million submissions and over 5.6 billion comments [3, p. 3].

From the perspective of coherence, the most important feature of this dataset is that comments are stored not simply as texts, but together with their relational structure. *link_id* identifies the main submission to which a particular comment belongs, while *parent_id* indicates the submission or preceding comment to which it directly responds. The verbal content of the comment itself is stored in the *body* field [3, p. 4].

This structure makes it possible to investigate the non-linear nature of coherence in digital discourse. In a Reddit discussion containing hundreds of comments, a later comment displayed on the screen does not necessarily respond to the immediately preceding comment. Its semantic connection may instead lead back, through *parent_id*, to a particular utterance located higher in the discussion. Consequently, the model of “preceding sentence – following sentence” is insufficient for Reddit discourse. The relationship main submission – comment – reply – sub-reply must also be taken into account. This makes it possible to analyse digital textual coherence as a tree-like structure.

Since the article by Baumgartner and his co-authors does not provide a complete authentic comment thread, it would not be methodologically appropriate to invent a Reddit dialogue here. Nevertheless, the *title*, *selftext*, *link_id*, *parent_id* and *body* fields presented in

the source provide a clear method for practical corpus analysis. The topic of the main submission can be identified through *title* and *selftext*, while subsequent coherence can be traced by examining how that topic is continued through comments and sub-comments [3, p. 4]. The article even gives “*What did you think of the ending of Rogue One?*” as an example of a title field, although this is a technical example used by the authors to explain the data structure rather than a complete authentic discussion thread.

Unlike multi-turn conversation, *TweetEval* makes it possible to observe internal coherence in short social-media texts. Twitter texts are characterised as rapid, conversational and idiosyncratic linguistic material, while the platform’s character limit also reduces the amount of contextual information available [3, p. 1]. This feature increases the semantic load carried by each word, sign and hashtag in a short digital text. Consider the following example: *I love swimming for the same reason I love meditating...the feeling of weightlessness* [3, p. 2].

Here, *I love swimming* and *I love meditating* are presented through the same predicative pattern. The expression *for the same reason* establishes a causal relation between the two activities, while *the feeling of weightlessness* provides the semantic explanation of that shared reason. The ellipsis does not fragment the sentence; rather, it facilitates the transition to the explanatory component. The first part establishes a comparison, while the final nominal structure names the common semantic feature that unites both activities. In the source, this tweet is labelled *joy* [3, p. 2].

Leaving whilst its dark is fun. #not [1, p. 2]. The first sentence formally conveys a positive evaluation through *is fun*. However, the hashtag *#not* reverses the semantic direction of that evaluation and indicates that the preceding statement should not be interpreted literally. Coherence is constructed through the contrast between these two components. The hashtag is not an independent syntactic sentence, yet it functions as a metapragmatic marker that prompts a reinterpretation of the preceding proposition. The fact that the example is labelled *ironic* in *TweetEval* confirms this interpretation [1, p. 2]. The reader initially processes *Leaving whilst its dark is fun* as an ordinary positive evaluation; after encountering *#not*, however, the preceding statement must be interpreted retrospectively. Coherence, therefore, does not always involve the simple sequential addition of information. In some digital texts, a later element retrospectively modifies the semantics of what precedes it.

Rather be an “ugly” feminist then be these sad people that throws hat on people that believes in equality! [1, p. 2]. Constructs the author’s position through contrast. The quotation marks around “*ugly*” *feminist* indicate that the evaluation is not fully endorsed by the author; rather, the word is presented as an attributed or external judgement. The subsequent *rather ... than ...* construction places two positions in contrast and identifies which one the author supports. In *TweetEval*, the example is labelled *in favour* with regard to the stance towards feminism, confirming the pragmatic orientation of the text [1, p. 2].

These examples demonstrate that coherence in short Twitter-type digital texts is not confined to intersentential relations, as it often is in longer texts. Hashtags, quotation marks, ellipsis, parallel syntactic structures and evaluative lexis also contribute to the internal semantic organisation of the text. The fact that Barbieri and his co-authors combine sentiment, emotion, irony, stance, emoji and other categories within the same benchmark further indicates that the meaning of social-media discourse cannot be reduced to propositional content alone. Authorial attitude and contextual cues also form part of its interpretation [1, p. 2].

Conclusion. Coherence in digital discourse is formed not only through formal linguistic devices, but also through context, referential continuity, relations between utterances and pragmatic connections. In chat, forum and social-media texts, short, elliptical and apparently incomplete expressions acquire their full meaning through their relationship with preceding discourse units. The practical examples likewise confirm that the integrity of a digital text emerges from the interaction of semantic and pragmatic devices that vary in accordance with the communicative structure of the platform.

References

1. Barbieri F., Camacho-Collados J., Neves L., Espinosa-Anke L. TweetEval: Unified Benchmark and Comparative Evaluation for Tweet Classification // Preprint. 2020.
2. Barzilay R., Lapata M. Modeling Local Coherence: An Entity-Based Approach // *Computational Linguistics*. 2008. Vol. 34, No. 1. P. 1–34.
3. Baumgartner J., Zannettou S., Keegan B., Squire M., Blackburn J. The Pushshift Reddit Dataset // Preprint. 2020.
4. de Beaugrande R.-A., Dressler W. U. Introduction to Text Linguistics. London: Longman, 1981.
5. Qahramanova Y. Q. Principles of Building Syntactic and Semantic Corpora for Large Language Models of Low-Resource Languages in the Context of Digitalisation // *Elmi Tədqiqat / Scientific Research*. 2026. Vol. 6, No. 8. P. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/62/21-28>
6. Lowe R., Pow N., Serban I. V., Pineau J. The Ubuntu Dialogue Corpus: A Large Dataset for Research in Unstructured Multi-Turn Dialogue Systems // Preprint. 2016.
7. Kehler A. Coherence, Reference and the Theory of Grammar. Stanford: CSLI Publications, 2002.
8. Rustamli A. Textual Semantic Progression // *International Journal of Language and Awareness*. 2022. Vol. 1, No. 2. P. 39–47. DOI: <https://doi.org/10.33390/ijla.1887>
9. Jones R. H., Chik A., Hafner C. A. (eds.). Discourse and Digital Practices: Doing Discourse Analysis in the Digital Age. London; New York: Routledge, 2015.
10. Seyidova A. S. Figures of Thought in the English Literary Discourse // *International Journal of English Linguistics*. 2012. Vol. 2, No. 6. P. 86–90. DOI: <https://doi.org/10.5539/ijel.v2n6p86>
11. Seyidova A. S. Some Rhetoric Figures in English Literary Discourse // *SDÜ Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*. 2013. No. 30. P. 331–338.

Khanim Ahmadova

PhD in Philology

Lecturer, Department of English Language and Literature, Khazar University

<http://orcid.org/0009-0007-7394-0502><https://doi.org/10.5281/zenodo.22711921>

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN EXPLICIT AND IMPLICIT MEANING IN ENGLISH

Abstract

Relevance of the topic: Understanding natural discourse requires analyzing not only overtly stated messages but also underlying pragmatic layers. In modern English linguistics, examining the dynamic boundary between explicit and implicit meanings is highly relevant for decoding complex communicative intentions, evaluative discourse, and indirect communication strategies.

Purpose of the study: The primary objective of this research is to analyze the interrelationship between explicit and implicit semantic-pragmatic components in English utterances, demonstrating how surface-level linguistic structures and contextually inferred meanings jointly construct overall communicative content.

Research methods: The study employs functional-semantic analysis, pragmatic interpretation, discourse analysis, and contextual analysis to examine key mechanisms such as explicature, implicature, presupposition, indirect speech acts, phrasal verbs, and understatement.

Results: The analysis reveals that explicitness and implicitness do not constitute rigid binary opposites; instead, they operate as gradable, mutually dependent phenomena along a continuum. Explicit linguistic structures—lexical, grammatical, and syntactic—provide the essential foundation for inferential processing. Conversely, implicit content clarifies the speaker's true pragmatic stance, showing how contextual parameters can transform apparently neutral or positive expressions into indirect criticism, requests, or warnings.

Perspectives: The findings offer valuable perspectives for further research in cognitive pragmatics, intercultural communication, contrastive linguistics, and machine learning models focused on natural language processing and sentiment analysis.

Keywords: explicit meaning, implicit meaning, explicature, implicature, context, inference, indirect speech acts, understatement.

The information conveyed in communication is not confined to the lexical and grammatical content directly expressed in an utterance. Speakers often verbalise only a certain part of the meaning they intend, assuming that the remaining part will be reconstructed by the addressee on the basis of context, shared knowledge and the communicative situation. Therefore, the meaning expressed by linguistic units and the actual communicative content of an utterance do not always correspond fully.

Explicit meaning is the content that is overtly manifested in the surface structure of an utterance and identified on the basis of the semantics of linguistic units and their grammatical relations. Implicit meaning, by contrast, encompasses the layer of information that is not formally expressed but is inferred from the overall structure of the utterance and the communicative situation. The relationship between these two types of meaning cannot be explained solely through the opposition between the “overt” and the “hidden”. Explicit content provides the linguistic material from which implicit meaning is formed, whereas implicit content determines the pragmatic orientation of the overt expression and the speaker’s communicative intention. “The particular significance of the hidden layer of meaning in pragmatic interpretation confirms that explicit and implicit meanings are components of a unified semantic-pragmatic system” [1, p. 9].

The theoretical interrelationship between explicit and implicit meaning. Explicit content consists of components that are directly observable in the linguistic

form of an utterance. The lexical meanings of words, grammatical categories, syntactic relations and formal markers constitute the layer of information initially decoded by the addressee. However, this level does not always encompass the complete communicative meaning of the utterance. In order to determine the speaker’s purpose, attitude and intended conclusion, the explicit content must be related to the particular communicative situation.

A. Kapshichkin presents the formation of the overall meaning of an utterance as the result of several cognitive stages. “At the first stage, the linguistic content of the utterance is formed on the basis of the linguistic meanings of words and their interrelations. This level constitutes the layer of explicit meaning. At the second stage, the linguistic content is related to the communicative situation and the participants’ cognitive environment. As a result, the specific contextual, that is, implicit meaning of the utterance is identified. The involvement of additional cognitive assumptions creates conditions for the emergence of broader implicatures” [4, pp. 5–8].

This model demonstrates that explicit and implicit meanings are not independent stages that replace one another in a strictly sequential manner. Without explicit linguistic material, there is no basis for inference, while without implicit interpretation, the communicative function performed by that material in a particular situation cannot be fully determined. The overall meaning

of an utterance is formed through the interaction between the semantic potential of linguistic units and the addressee's contextual and cognitive activity.

A scalar relationship also exists between explicitness and implicitness. When particular information receives more extensive formal expression in an utterance, the role of contextual inference in its comprehension decreases. When linguistic means provide only the general direction of the content, the addressee's background knowledge and inferential activity acquire greater importance. Explicitness and implicitness are therefore not fixed and unchanging properties; their proportion varies depending on the structure of the utterance and the communicative circumstances.

The mutual formation of explicature and implicature. D. Wilson and D. Sperber explain the relationship between explicit and implicit content through the concepts of explicature and implicature. An explicature is the propositional content obtained when the logical form encoded by language is developed through reference assignment, disambiguation, the completion of semantic incompleteness and contextual enrichment. An implicature, by contrast, is a proposition that is not represented in the overt structure of the utterance but is identified inferentially as part of its relevant interpretation [7, p. 10; pp. 159–160]. For example: *He will arrive in a minute.*

The linguistic structure of the sentence indicates that a particular person will arrive after a short period of time. However, the identity of the referent of the pronoun *he*, the place to which that person will arrive, and whether the expression *in a minute* denotes exactly one minute or merely an approximate short interval can be determined only through context. “Even explicit content is not simply the result of mechanical decoding; pragmatic inference is required in order to construct a complete propositional meaning” [7, pp. 9–10].

The interrelationship between explicature and implicature becomes clearer in the following dialogue:

- *Do you want to join us for supper?*
- *No, thanks. I've eaten.*

The explicit content of the reply indicates that the second speaker has eaten. Nevertheless, the communicative outcome of the exchange is not limited to this fact. From the reply, the addressee infers that the speaker does not wish, or does not need, to join the supper. When the utterance *I've eaten* is expanded into *I've already eaten supper tonight*, the amount of linguistically expressed information increases and the content becomes more explicit. However, both variants may lead to the same implicit conclusion [7].

Explicature and implicature are not constructed as completely separate and strictly sequential stages. The addressee does not first determine the entire explicit content of the utterance and only then proceed to an implicit conclusion. The intended implicature influences the direction in which the overt content is enriched, while the resulting explicature restricts the range of possible implicatures. Thus, explicit and implicit components are adjusted in parallel and in mutual interaction on the basis of expectations of relevance [7, pp. 13–14; 76–77; 107].

Explicitness, implicitness and indirect expression.

In analysing explicitness and implicitness, it is important to distinguish between the concepts of “direct” and “indirect”. Explicitness and implicitness characterise the extent to which the content of an utterance is represented in its linguistic structure, whereas directness and indirectness describe the manner in which that content is presented. For this reason, explicit evaluation is not always expressed directly, and indirect evaluation is not necessarily implicit.

In explicit evaluation, attitude is clearly conveyed through formal linguistic markers. In implicit evaluation, by contrast, the evaluative stance is not derived solely from the lexical meanings of individual words but is identified through context, background knowledge and inference. Panteyeva divides evaluative forms into three groups: explicit-direct, explicit-indirect and implicit evaluation. She concludes that “although implicit evaluation is expressed indirectly, not every indirect construction can be regarded as implicit” [5, pp. 125–130]. For example: *Yes, excellent! Much better than at the NHK when the triple toe loop was downgraded. Great star! Outstanding, lovely, beaming smile and so there should be.*

In this example the words *excellent, great, outstanding, lovely* and *beaming* overtly express positive evaluation. Since evaluative semes are present in the lexical structure of these words, the positive orientation of the utterance can be identified without additional inference. There is therefore a direct correspondence between the explicit content and the speaker's communicative stance [5, p. 127].

Explicit evaluation may also be realised through an indirect syntactic form: *She's quite sensational. Has she done enough to get the gold medal here? It's very possible.* The adjective *sensational* directly conveys a positive assessment. The rhetorical question that follows, together with the reply *It's very possible*, also creates a favourable attitude towards the athlete's performance. However, this attitude is presented indirectly through a question-and-answer structure. Accordingly, the example contains both explicit-direct and explicit-indirect evaluation [5, p. 129].

Explicit and implicit components may interact within the same utterance. “Whereas explicit meaning is directly expressed through lexical and grammatical means, implicit content is formed on the basis of context, phraseological units, situational knowledge and inference. As a result of this interaction, overt evaluation and an indirectly conveyed attitude or criticism create a unified semantic-pragmatic whole within the utterance” [5, pp. 129–130].

The role of context in the formation of implicit evaluation. Context is one of the principal mechanisms underlying the relationship between explicit and implicit meaning. It not only enables the identification of meanings that are not formally expressed, but may also alter the evaluative orientation of linguistic units that appear semantically neutral or positive.

On the basis of their analysis of materials published on CNN.com, I. Ishchenko and Y. Konopatskaya conclude that “explicit evaluation is generated primar-

ily through lexical units possessing evaluative semantics. Implicit evaluation, by contrast, is formed through the interaction of the immediate and broader context, extralinguistic knowledge, metaphor, quotation, irony, antithesis, phraseological units and euphemisation" [3, pp. 81–87]. For example: *The vast majority of them are trapped in asylum limbo and living in conditions that Europe's human rights watchdog last week described as "abysmal"*.

The semantic structure of the adjective *abysmal* contains the evaluative meaning "extremely bad". The negative attitude towards the living conditions is therefore expressed explicitly and its identification does not require complex inference [3, p. 82].

Implicit negative evaluation may arise from a contradiction between the literal content of an utterance and the actual communicative situation. An expression that appears positive or neutral at the surface level may acquire an ironic meaning within its context and thereby convey criticism indirectly. In such cases, "the addressee infers the negative evaluation not from the direct semantics of the utterance, but from the contextual incongruity and the speaker's communicative intention" [3, p. 85].

Apparently neutral words may also acquire evaluative potential within a particular context: *The officer was referring to the so-called Migrant Protection Protocols programme...*

Trump administration proposes charging for asylum applications, joining only 3 countries.

In the first example, the expression *so-called* suggests a discrepancy between the name of the programme and its actual consequences. In the second example, the adverb *only* emphasises that the proposal is implemented in merely three countries, thereby suggesting its unusual and controversial character. In both examples, the basic meanings of the words are explicit, whereas their negative evaluative function emerges within the context [3, p. 86].

Of the 617 instances of evaluation identified in the study, 367 were explicit and 250 were implicit. Explicit evaluation constituted 59.5 per cent of the total material, while implicit evaluation accounted for 40.5 per cent. Nevertheless, the means used to express implicit evaluation were structurally and stylistically more diverse. This finding demonstrates that explicit and implicit devices in media discourse are not opposing mechanisms, but components that jointly form a unified strategy of influence [3, pp. 86–87].

Explicit meaning and implicit intention in indirect speech acts. The distinction between explicit meaning and implicit communicative intention is particularly evident in indirect speech acts. In such utterances, the grammatical form of the sentence does not fully correspond to its actual communicative function. For example: *It is raining outside.*

The explicit content of the sentence states that it is raining outside. In a particular situation, however, the utterance may convey such implicit intentions as "take your umbrella", "do not go outside", "wear something warm" or "close the window". Which of these interpretations is intended depends on the shared knowledge

of the speaker and the addressee, as well as on the communicative situation. The explicit information provides the linguistic basis for identifying an implicit warning, piece of advice or request [9, pp. 10–12].

Implicit meaning is not merely the opposite of explicit content. An explicitly expressed fact serves as necessary evidence for identifying an implicit speech act. By relating that fact to the communicative situation, the addressee determines the speaker's actual intention.

Explicit and implicit components in lexical meaning. The relationship between explicit and implicit meaning is realised not only at the level of the complete text and discourse, but also within the semantic structure of individual lexical units. In causative constructions formed with phrasal verbs in English, the lexical meaning of the verb and the directional component explicitly expresses certain features of the action. Nevertheless, the manner of the action, the spatial positions of the participants and its communicative function are often inferred from context. According to Y. Yermolayeva, "the correct interpretation of phrasal verbs requires consideration of both explicit lexical meaning and implicit situational information" [8, pp. 99–101]. For example: *I hoped he would tell me to go to bed, but instead he motioned me down.*

The verb *motioned* explicitly indicates that the action was directed by means of a gesture. The component *down* indicates a particular direction. However, the sentence itself does not fully determine whether the addressee is expected to go downstairs or to sit down in the place where they are standing. This spatial relation is inferred from the preceding context. The general model of the action is explicit, whereas its specific situational realisation is implicit [8, p. 100].

In another example, this information receives formal expression: *I quickly shooed them away by saying the boxes weren't toys.* The construction *by saying* makes explicit that the act of sending them away was carried out verbally. The component that remains implicit in the first example is overtly expressed through an additional linguistic unit in the second. This comparison demonstrates that the same phrasal verb may create different degrees of explicitness in different contexts [8, p. 101].

Smiling, Milton unlocked the door and bowed him in [8, p. 103]. The basic meaning of the verb *bowl* refers to a gesture performed with the head or body. The component *in*, together with the information that the door was opened, enables this gesture to be understood as an invitation to enter. While the physical action is presented explicitly, its communicative function is inferred from context.

Understatement and the distinction between explicit expression and implicit intention. In English communicative culture, understatement is one of the characteristic speech strategies that demonstrates the interaction between explicit and implicit meaning. Through this device, the speaker expresses the actual intensity of an event, emotion or evaluation by means of a weaker linguistic form. Although the explicit content of the utterance appears neutral or moderate, context and cultural knowledge generate a stronger implicit meaning.

According to V. Ivanova's analysis, "understatement in the English linguistic worldview is associated with restraint, avoidance of the overt expression of emotion, modesty, irony and the maintenance of social distance" [2, pp. 76–88]. The author illustrates this point with the following example: *I don't object to you, you know*.

The literal meaning of the sentence may be understood as "You know, I have nothing against you". However, in a communicative situation in which the direct expression of love is avoided, the utterance may function as an indirect presentation of strong emotional attachment. The weakness of the explicit expression does not indicate weakness of feeling; rather, it reflects its culturally restrained verbalisation. The addressee must identify the difference in intensity between what is said and what is intended [2, pp. 78–79].

Another example is: *That's a nice piece of work. Yes, it's not so bad*.

When used as a response to praise, the expression *It's not so bad* may convey modesty, agreement and a positive attitude. When the same sentence is presented as an initial evaluation of the work, however, it may generate an implicit meaning of criticism. Thus, an unchanged explicit structure may express different and even contradictory implicit evaluations depending on context [2, p. 81].

A rather unsatisfactory term's work. This expression is a mitigated version of the more severe evaluation *a poor term's work*. The word *rather* reduces the apparent intensity of the criticism but does not eliminate the negative attitude. On the basis of situational and cultural knowledge, the addressee understands that the teacher in fact regards the result as seriously unsatisfactory [2, p. 82].

Within understatement, a discrepancy of quantity and intensity arises between explicit expression and implicit intention. The speaker says less than is intended, yet the selected linguistic form provides the addressee with sufficient cues to infer a broader meaning. In this case, implicit meaning is formed not from the literal semantics of the words alone, but from the comparison of that semantics with the situation, culturally established norms of behaviour and the speaker's communicative position.

Conclusion. Explicit and implicit meanings constitute semantic-pragmatic layers that jointly form a unified communicative content. Explicit content is directly expressed in the structure of linguistic units, whereas implicit meaning arises through context, presupposition, background knowledge and inference. The boundaries between these two layers of meaning are not

fixed and their relative proportion is determined by the type of discourse, the communicative situation and the addressee's interpretative activity. The complete meaning of a text can be revealed only through an analysis of the interaction between its explicit and implicit components.

References

1. Həsənova N. A. İngilis dili mətnlərində mənanın yaranmasının koqnitiv əsasları: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2022. 28 s.
2. Иванова В. Г. Лингвокультурный концепт Understatement в английской языковой картине мира // Мир – Язык – Человек: материалы II Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Владимир: Изд-во ВлГУ, 2012. С. 76–88.
3. Ищенко И. Г., Конопацкая Е. В. Эксплицитные и имплицитные средства репрезентации оценки в публикациях сайта CNN.com о проблемах миграции // Теоретическая и прикладная лингвистика. 2021. Вып. 7, № 3. С. 79–89. DOI: 10.22250/2410-7190_2021_7_3_79_89.
4. Капшичкин А. В. Имплицитность в контексте перевода: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2003. 32 с.
5. Пантеева К. В. Понятия эксплицитности и имплицитности в контексте категории оценочности: на материале британского спортивного дискурса // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. 2020. Т. 26, № 1. С. 125–133. DOI: 10.18287/2542-0445-2020-26-1-125-133.
6. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. 2nd ed. Oxford–Cambridge, MA: Blackwell Publishers, 1995.
7. Wilson D., Sperber D. Meaning and Relevance. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
8. Ермолаева Е. В. Эксплицитное и имплицитное в интерпретации каузативных ситуаций с английскими фразовыми глаголами // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2018. № 3 (81). Ч. 1. С. 99–102.
9. Yusifova P. T. İngilis və Azərbaycan dillərində mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı örtülü mənanın ifadəsi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2024. 36 s.

JURISPRUDENCE

УДК: 342.71

Цинцадзе Ольга Анатольевна
Студентка 2 курса магистратуры
Херсонского технического университета
г. Геническ

Чебоньян Татьяна Гайковна
Доцент, к.ю.н. Российский государственный университет правосудия имени
В.М. Лебедева Ростовский филиал, Херсонский
государственный технический университет,
Ростовский юридический институт
Министерства внутренних дел
Российской Федерации
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20366620>

**КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН И ЛИЦ БЕЗ
ГРАЖДАНСТВА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИКА
РЕАЛИЗАЦИИ**

Olga Anatolyevna Tsintsadze
Tatyana Gaykovna Chebonyan

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS AND STATELESS PERSONS
IN THE RUSSIAN FEDERATION: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL
IMPLEMENTATION**

Аннотация.

Статья посвящена комплексному анализу конституционно-правового статуса иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации. Рассматриваются нормативно-правовые основы регулирования прав, свобод и обязанностей указанной категории лиц, базирующиеся на национальном режиме. Особое внимание уделяется практике применения миграционного законодательства, проблемам соотношения федерального закона «О правовом положении иностранных граждан в РФ» с нормами Конституции РФ, а также анализу правовых позиций Конституционного Суда РФ. Формулируются предложения, направленные на совершенствование механизмов обеспечения гарантий прав человека в контексте миграционных отношений.

Abstract.

This article provides a comprehensive analysis of the constitutional and legal status of foreign citizens and stateless persons in the Russian Federation. It examines the legal framework governing the rights, freedoms, and obligations of this category of persons, based on national regime. Particular attention is paid to the practical application of migration legislation, the relationship between the Federal Law "On the Legal Status of Foreign Citizens in the Russian Federation" and the provisions of the Constitution of the Russian Federation, and an analysis of the legal positions of the Constitutional Court of the Russian Federation. Proposals are formulated to improve mechanisms for ensuring human rights guarantees in the context of migration relations.

Ключевые слова: конституционное право; иностранные граждане; лица без гражданства; правовой статус; национальный режим; миграционное законодательство; Конституционный Суд РФ.

Keywords: constitutional law; foreign citizens; stateless persons; legal status; national regime; migration legislation; Constitutional Court of the Russian Federation.

1. Введение

Конституционно-правовой статус иностранных граждан и лиц без гражданства является важнейшим институтом государственного права, отражающим степень интегрированности Российской Федерации в международное гуманитарное пространство и уровень гарантированности прав человека вне зависимости от наличия устойчивой правовой связи с государством. В условиях глобализации и активизации миграционных потоков вопросы правового регулирования положения неграждан

приобретают особую актуальность как для обеспечения национальной безопасности, так и для соблюдения международных обязательств России.

Актуальность исследования обусловлена динамичными изменениями миграционного законодательства, необходимостью поиска баланса между суверенным правом государства на регулирование въезда и пребывания и фундаментальными правами человека, закрепленными Конституцией РФ. Несмотря на детальную регламентацию статуса иностранцев в Федеральном законе «О правовом поло-

жении иностранных граждан в Российской Федерации», правоприменительная практика выявляет коллизии и пробелы, особенно в вопросах административного выдворения, депортации и доступа к социальным благам.

Целью статьи является анализ конституционно-правового статуса иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации, выявление основных проблем правового регулирования и определение направлений его совершенствования с учетом судебной практики.

2. Нормативно-правовые основы статуса иностранных граждан и лиц без гражданства

Правовое регулирование статуса иностранных граждан в Российской Федерации основывается на принципе, закрепленном в ч. 3 ст. 62 Конституции РФ: иностранные граждане и лица без гражданства пользуются в Российской Федерации правами и несут обязанности наравне с гражданами РФ, кроме случаев, установленных федеральным законом или международным договором. Данное конституционное положение легализует предоставление «национального режима» и служит краеугольным камнем всей системы миграционного права.

Базовым отраслевым законом является Федеральный закон от 25.07.2002 № 115-ФЗ «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации». Он конкретизирует условия въезда, временного пребывания, временного и постоянного проживания, а также основания ограничения прав (например, избирательное право, доступ к государственной службе). Существенную роль играют и международные договоры, в частности Договор о Евразийском экономическом союзе, устанавливающий упрощенный режим трудовой деятельности для граждан государств-членов ЕАЭС.

Особое место в нормативной основе занимают правовые позиции Конституционного Суда РФ, который выступает арбитром в вопросах соответствия миграционных ограничений конституционным принципам соразмерности и справедливости. Без учета этих актов толкования анализ статуса иностранцев был бы неполным.

3. Методологические основы исследования

Исследование конституционно-правового статуса требует применения системного и формально-юридического методов. Формально-юридический метод позволил провести анализ содержания статей Конституции РФ и Федерального закона № 115-ФЗ в их взаимосвязи. Системный подход обеспечил рассмотрение правового положения иностранцев не изолированно, а в качестве элемента общего правового порядка РФ, включая административное, трудовое и уголовное право.

Сравнительно-правовой метод использовался для сопоставления объема прав граждан РФ и неграждан в политической и социально-экономической сферах. Эмпирическую базу исследования составили постановления и определения Конституционного Суда РФ, касающиеся вопросов высылки иностранцев и защиты их семейной жизни.

4. Практика реализации и правовые позиции Конституционного Суда РФ

Практика применения законодательства о правовом положении иностранных граждан характеризуется высокой степенью государственного контроля, что нередко входит в противоречие с гуманитарными нормами. Наиболее острой проблемой является применение мер административного выдворения и депортации к лицам, имеющим устойчивые семейные связи на территории России (супруги-граждане РФ, несовершеннолетние дети).

Конституционный Суд РФ неоднократно корректировал правоприменение в данной сфере. В знаковых постановлениях (в частности, Постановление № 6-П от 17.02.2016 и ряд последующих определений) Суд выработал правовую позицию о недопустимости автоматической высылки иностранного гражданина без учета обстоятельств его семейной жизни. Суд указал, что чрезмерное вмешательство в право на уважение частной и семейной жизни, защищаемое Конституцией РФ, несовместимо с принципами правового государства. Следовательно, суды общей юрисдикции обязаны в каждом конкретном деле оценивать соразмерность наказания и степень интеграции лица в российский социум.

Кроме того, практика выявляет проблемы в сфере доступа лиц без гражданства к документированию (временному удостоверению личности), что создает препятствия для реализации ими элементарных социальных прав (медицина, образование).

5. Проблемы и перспективы совершенствования законодательства

Одной из ключевых проблем является значительный объем подзаконного и ведомственного нормотворчества в миграционной сфере, что иногда приводит к расширительному толкованию ограничений прав, не предусмотренных федеральным законом. Также сохраняется правовая неопределенность в отношении длительно проживающих лиц без гражданства, которые фактически утратили связь со страной исхода, но не могут приобрести российское гражданство по упрощенной процедуре.

Перспективным направлением совершенствования видится более четкая законодательная регламентация процедуры установления личности лица без гражданства и выдачи ему временного удостоверения личности, позволяющего легально находиться и работать в РФ до решения вопроса о правовом статусе.

Также необходимо дальнейшее развитие института административного надзора и запрета на въезд с внедрением более гибких механизмов снятия запретов при наличии уважительных гуманитарных обстоятельств (тяжелая болезнь близких родственников — граждан РФ, вступление в брак).

Заключение

Проведенный анализ показывает, что конституционно-правовой статус иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации базируется на фундаментальном принципе националь-

ного режима, однако изобилует изъятиями, обусловленными суверенными миграционными интересами государства. Практика Конституционного Суда РФ играет ключевую роль в гуманизации законодательства, нацеливая правоприменителя на необходимость учета индивидуальных обстоятельств и баланса публичных и частных интересов.

Совершенствование правового регулирования должно быть направлено на устранение коллизий в подзаконных актах, упрощение процедур документирования для лиц без гражданства и обеспечение неукоснительного соблюдения конституционного принципа соразмерности при применении мер государственного принуждения к иностранцам.

Список источников

1. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020).

2. О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации : федер. закон Рос. Федерации от 25.07.2002 № 115-ФЗ (ред. действующая).

3. О гражданстве Российской Федерации : федер. закон Рос. Федерации от 28.04.2023 № 138-ФЗ.

4. Постановление Конституционного Суда РФ от 17.02.2016 № 5-П «По делу о проверке конституционности положений пункта 6 статьи 8 Федерального закона "О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации"».

5. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. — М.: Норма, 2023.

6. Авакьян С. А. Конституционное право России. Учебный курс. Том 1. — М.: Юрист, 2024.

Цинцадзе Ольга Анатольевна
Студентка 2 курса магистратуры
Херсонского технического университета
г. Геническ

Чебоньян Татьяна Гайковна
Доцент, к.ю.н. Российский государственный университет правосудия имени
В.М. Лебедева Ростовский филиал, Херсонский
государственный технический университет,
Ростовский юридический институт
Министерства внутренних дел
Российской Федерации
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20366637>

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ТРУДОВЫХ ПРАВ ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Tsintsadze Olga Anatolyevna
Chebonyan Tatyana Gaykovna

CHARACTERISTICS OF THE IMPLEMENTATION OF LABOR RIGHTS OF FOREIGN CITIZENS IN THE RUSSIAN FEDERATION: A CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT

Аннотация.

Статья посвящена исследованию конституционно-правовых основ и отраслевых особенностей регулирования трудовой деятельности иностранных граждан на территории Российской Федерации. Анализируется механизм реализации принципа свободы труда применительно к негражданам, рассматриваются дифференцированные правовые режимы осуществления трудовой деятельности (визовый, безвизовый, высококвалифицированные специалисты). Особое внимание уделяется проблемам соотношения федерального миграционного законодательства с гарантиями, закрепленными в Конституции РФ, и правовым позициям Конституционного Суда РФ. Формулируются предложения по устранению коллизий в правоприменительной практике.

Abstract.

This article examines the constitutional and legal framework and sectoral specifics governing the employment of foreign citizens in the Russian Federation. It analyzes the mechanism for implementing the principle of freedom of labor for non-citizens and examines differentiated legal regimes for employment (visa, visa-free, and for highly qualified specialists). Particular attention is paid to the relationship between federal migration legislation and the guarantees enshrined in the Constitution of the Russian Federation, as well as the legal positions of the Constitutional Court of the Russian Federation. Proposals are formulated to eliminate conflicts in law enforcement practice.

Ключевые слова: трудовые права; иностранные работники; патент; разрешение на работу; ЕАЭС; конституционные гарантии; миграционный учет.

Keywords: labor rights; foreign workers; patent; work permit; EAEU; constitutional guarantees; migration registration.

Отправить отзыв

1. Введение

Право на свободное распоряжение своими способностями к труду, закрепленное в статье 37 Конституции Российской Федерации, относится к числу фундаментальных прав человека. Однако, в отличие от граждан России, для которых данное право реализуется практически в явочном порядке, доступ иностранных граждан к рынку труда Российской Федерации опосредован сложным административно-правовым механизмом получения разрешительной документации.

Актуальность темы обусловлена растущей потребностью российской экономики в иностранной рабочей силе, с одной стороны, и необходимостью обеспечения национальной безопасности и приоритетного права граждан РФ на трудоустройство — с

другой. Правовое регулирование в данной сфере отличается высокой динамикой и наличием значительного числа подзаконных актов, что порождает неоднозначную правоприменительную практику и риски нарушения прав как самих иностранных работников, так и их работодателей.

Целью статьи является выявление конституционно-правовых пределов ограничения трудовых прав иностранных граждан и анализ эффективности действующего механизма допуска неграждан к трудовой деятельности в РФ.

2. Нормативно-правовые основы регулирования труда иностранцев

Базовым конституционным принципом, распространяющимся на трудовые отношения с участием иностранного элемента, является принцип национального режима (ч. 3 ст. 62 Конституции

РФ). Это означает, что, получив законный доступ к рынку труда, иностранец в части условий оплаты, охраны труда и социального страхования приравнивается к гражданину РФ. Исключения из этого правила касаются только возможности занимать определенные должности (капитаны судов, государственные служащие, нотариусы) и самого порядка допуска к работе.

Специальное регулирование осуществляется на основе Федерального закона № 115-ФЗ «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» и главы 50.1 Трудового кодекса РФ. В зависимости от миграционного статуса иностранца (временно пребывающий, временно проживающий, постоянно проживающий) объем его трудовых прав меняется: от жесткой привязки к профессии и региону (для работающих по патенту) до полной свободы трудовой деятельности наравне с россиянами (для постоянно проживающих).

Отдельного внимания заслуживает правовой режим, установленный Договором о ЕАЭС, который фактически выводит граждан Беларуси, Казахстана, Армении и Кыргызстана из-под действия разрешительной системы, максимально приближая их статус к статусу граждан РФ в сфере труда.

3. Методологические основы исследования

В процессе работы над статьей применялись формально-юридический и системно-структурный методы научного познания. Формально-юридический метод использовался для толкования норм Трудового кодекса РФ и Федерального закона № 115-ФЗ в части, касающейся оформления трудовых отношений с иностранцами.

Сравнительно-правовой метод позволил выявить существенные различия в правовом регулировании труда для различных категорий мигрантов (визовые страны, безвизовые страны, граждане ЕАЭС, высококвалифицированные специалисты). Эмпирический метод основывается на анализе судебной практики по спорам о незаконном привлечении к трудовой деятельности и обжаловании отказов в выдаче патентов.

4. Проблемы правоприменительной практики в сфере труда иностранцев

Несмотря на детальную регламентацию, практическая реализация трудовых прав иностранцами сталкивается с рядом системных проблем.

Во-первых, это территориальная и профессиональная ограниченность патентной системы. Иностранец, получивший патент для работы, например, в качестве подсобного рабочего в Московской области, не вправе официально трудиться по этой же профессии в Москве или сменить род деятельности без переоформления документа. Это создает предпосылки для ухода значительной части трудовых мигрантов в «теневой» сектор экономики.

Во-вторых, остро стоит вопрос баланса между контролем и гуманизмом. Анализ судебной практики показывает, что аннулирование патента или вида на жительство за незначительные административные правонарушения (например, нарушение

сроков постановки на миграционный учет) часто приводит к утрате работы и высылке из страны. Конституционный Суд РФ в своих правовых позициях неоднократно указывал на необходимость оценки соразмерности таких мер и учета личности нарушителя, его семейного положения и длительности проживания в РФ, однако на уровне массового правоприменения этот подход реализуется не всегда.

В-третьих, существует коллизия трудового и миграционного права. Расторжение трудового договора по инициативе работодателя с иностранцем автоматически влечет для последнего негативные миграционные последствия (сокращение срока временного пребывания, аннулирование разрешительных документов), что ставит иностранного работника в более уязвимое положение по сравнению с российским гражданином.

5. Перспективы совершенствования правового регулирования

Для повышения эффективности правового регулирования труда иностранцев представляется целесообразным:

1) Цифровизация и гибкость патентной системы. Необходимо расширение функционала электронных сервисов для внесения изменений в патент (смена профессии или территории действия) без необходимости физического посещения миграционных подразделений МВД.

2) Законодательное закрепление критериев соразмерности. Целесообразно внесение изменений в Федеральный закон № 115-ФЗ, обязывающих правоприменителя при аннулировании разрешительных документов учитывать наличие у иностранца семьи в РФ, продолжительность законного проживания и степень общественной опасности совершенного проступка.

3) Гармонизация гарантий при увольнении. В рамках Трудового кодекса РФ можно предусмотреть увеличенный «миграционный буферный период» для уволенного иностранного работника, в течение которого он имел бы право на поиск нового работодателя без риска немедленной депортации.

Заключение

Конституционно-правовой статус иностранного гражданина в трудовой сфере представляет собой сложный правовой компромисс между государственным суверенитетом и правом человека на труд. Российское законодательство, предоставляя иностранцам широкий объем трудовых гарантий (национальный режим), сохраняет жесткий административный фильтр на стадии допуска к работе.

Анализ практики показывает, что перспективы совершенствования данной сферы лежат в плоскости не только ужесточения контроля, но и повышения правовой определенности для законопослушных мигрантов, а также более активного внедрения цифровых технологий в процедуры администрирования.

Список источников

1. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993).

2. Трудовой кодекс Российской Федерации : федер. закон Рос. Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ (ред. действующая).

3. О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации : федер. закон Рос. Федерации от 25.07.2002 № 115-ФЗ.

4. Договор о Евразийском экономическом союзе (Подписан в г. Астане 29.05.2014).

5. Скачкова Г. С. Труд иностранцев в России: правовое регулирование. Научно-практическое пособие. — М.: Проспект, 2023.

6. Постановление Конституционного Суда РФ от 19.03.2025 № 12-П (по вопросам проверки конституционности положений миграционного законодательства в части аннулирования вида на жительство).

Colloquium-journal №22 (287), 2026

Część 1

(Warszawa, Polska)

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Czasopismo jest zarejestrowany i wydany w Polsce. Czasopismo publikuje artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Magazyn jest wydawany w języku angielskim, polskim i rosyjskim.

Częstotliwość: co tydzień

Wszystkie artykuły są recenzowane.

Bezpłatny dostęp do elektronicznej wersji magazynu. *нотатки*

Przesyłając artykuł do redakcji, autor potwierdza jego wyjątkowość i jest w pełni odpowiedzialny za wszelkie konsekwencje naruszenia praw autorskich.

Opinia redakcyjna może nie pokrywać się z opinią autorów materiałów.

Przed ponownym wydrukowaniem wymagany jest link do czasopisma.

Materiały są publikowane w oryginalnym wydaniu.

Czasopismo jest publikowane i indeksowane na portalu eLIBRARY.RU,

Umowa z RSCI nr 118-03 / 2017 z dnia 14.03.2017.

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak, Ewa Kowalczyk**

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

Format 60 × 90/8. Nakład 500 egzemplarzy.

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>